

P A M Á T K Y
A R C H E O L O G I C K É

ROČNÍK LIV 1963 • ČÍSLO 1

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

VÝZKUM VELKOMORAVSKÉHO HRADIŠTĚ „POHANSKA“ U NEJDKU NA LEDNICKÉM OSTROVĚ

BORIS NOVOTNÝ AÚ ČSAV pobočka Brno

Severozápadně od obce Nejdku v břeclavském okrese se rozděluje tok řeky Dyje na dvě ramena, která se opět spojují u nedaleké Lednice. Na tomto ostrově se rozkládá na mírném návrší, tvořeném šterkopísčitou dunou, nížinné blatné hradiště zvané „Pohansko“¹ (obr. 1 a obr. 2). Německým kolonizovaným obyvatelstvem bylo toto místo nazýváno „Heidenstatt“ (nebo „Heiden Stadt“). Toto označení bylo přejato německou literaturou² a vyskytuje se ve starých katastrálních mapách. V katastru obce existoval však také jiný pomístný název trati „Grätzl“, o kterém J. Eschler³ připouští, že je odvozen od slovanského „grad“. Vnitřní areál hradiště tvaru uzavřené podkovy směřuje delší osou od jihu k severu a je obklopen valem místy ještě dnes 3 m vysokým a příkopem (obr. 2.). Toto území bylo chráněno od severu pravým ramenem řeky, od západu a jihozápadu hlavním levým ramenem Dyje. Proti nechráněné východní a jižní straně byl vnitřní areál hradiště zabezpečen vybudováním systému opevnění v podobě dvou pásem vnějších valů. První vnější val je vzdálen od opevnění ústředního území nejvíce zhruba 150 m a dochoval se v délce 660 m (obr. 3 nahoře). Druhý vnější val rovněž sledující v zachované délce 610 m tvar východní a jihovýchodní části vnitřního opevnění, je vzdálen od předešlého nejvíce 80 m, tj. od vnitřního valu asi 230 m (obr. 3 dole). Vnitřní areál přibližně podkovovitého tvaru s výběžkem podobajícím se baště v severozápadním rohu, zaujímá nyní rozlohu 6,4 ha, s prostorem mezi oběma předsunutými valy pak zhruba 23 ha⁴ (obr. 1). Nutno podotknout, že konce obou vnějších pásem valů zasahovaly původně až těsně k tokům obou ramen řeky, jejichž přírodní překážka byla doplněna uměle vybudovaným opevněním. Z jižní strany končí dnes předvaly na okraji lesa, což nasvědčuje tomu, že v nynějším lučním prostoru byly na dřívějších polích zničeny orbou. Pohled na výsek z indikační skizzy z roku 1826⁵ ukazuje, že vnitřní areál byl původně uzavřen rovně probíhajícím valem také ze severní strany (obr. 4). Ve srovnání s dnešní situací je patrné, že erozivní činnost meandrujícího severního ramene řeky podemlela a odplavila nejen celé severní rameno valu, ale i část hradiště (obr. 2 dole). Jihozápadním úsekem rovinatého vnitřního areálu vede ve směru od SZ k JV příkop. Vnitřní lučinatá plocha hradiště byla postižena zásahy — rozsáhlými jámami dvou písečníků (obr. 1).

1. Toto opevnění nutno odlišit od rozsáhlého velkomoravského hradiště „Pohanska“, ležícího asi 4 km jižně od Břeclavě na soutoku Moravy a Dyje. V současné době je zkoumáno Prehistorickým ústavem filosofické fakulty university J. E. Purkyně v Brně za vedení prof. dr. F. Kalouska. K tomu viz například F. Kalousek, Die grossmährische Burgwallstadt Břeclav—Pohansko, Sborník prací filosofické fakulty Brněnské university IX 1960, E 5, 5 n.

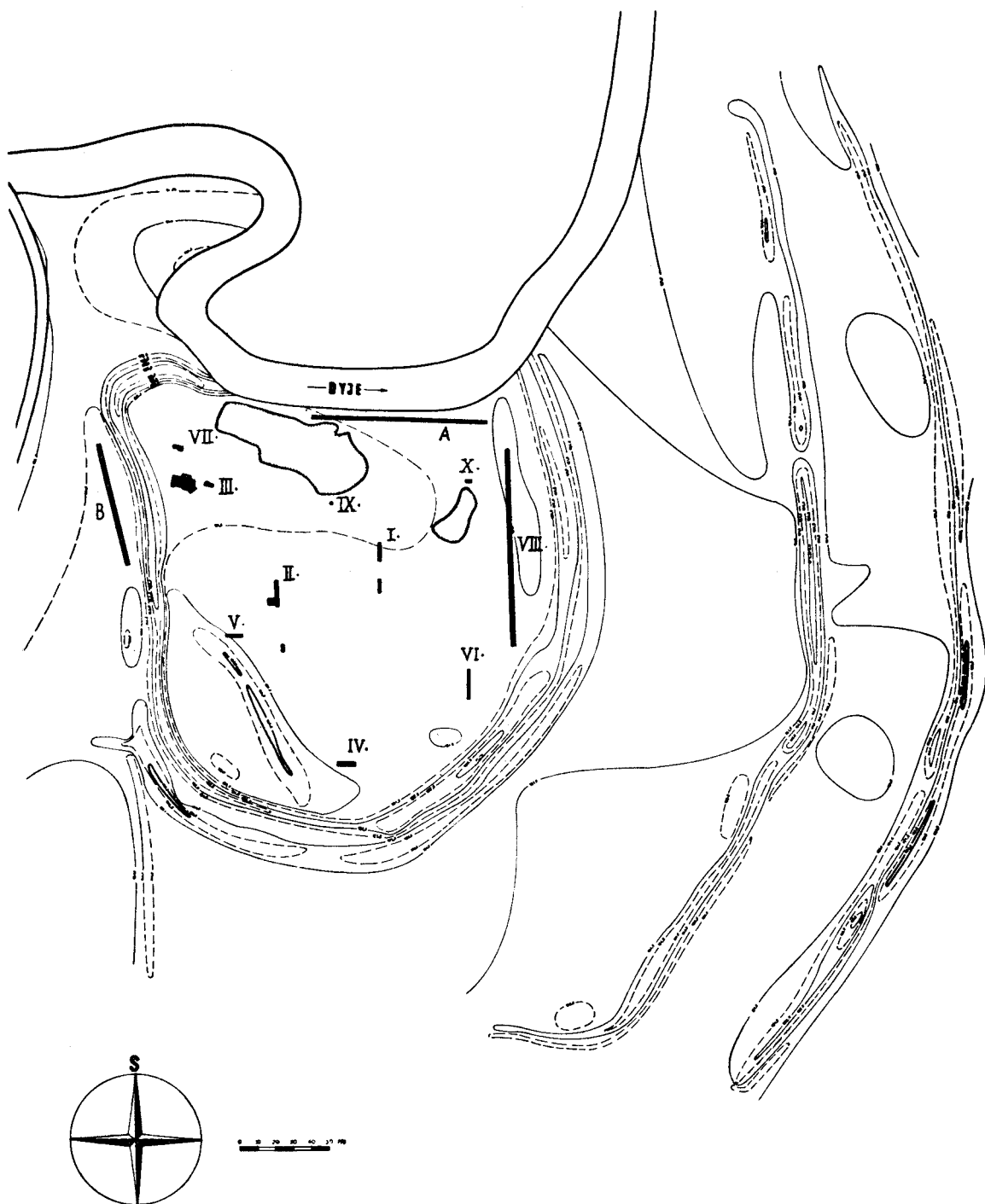
2. G. Wolny, Die Markgrafschaft Mähren II. 334.

3. J. Eschler, Zur Geschichte der Besiedlung Südmährens durch die Deutschen, Zeitschrift des Ver. für die Gesch. Mähr. u. Schles. III, 422.

4. Hradiště „Pohansko“ u Nejdku, o. Břeclav. Zaměřil ing. F. Holešovský (obr. 1).

5. Výsek z indikační skizzy z roku 1826. Nejdek, o. Břeclav, Státní archiv v Brně.

Obr. 1. Pohansko u Nejdku. Dnešní vzhled hradiště se situací výzkumných sond. 1 : 1000. Zaměřil ing. F. Holešovský.

Na území hradiště byla v nedávné době zřízena pokusná školka dubových porostů. Na ochranu proti záplavám rozhodla lesní správa zřídit podél toků obou ramen řeky protizáplavové valy. V důsledku toho zde provedli pracovníci Archeologického ústavu ČSAV, pobočky v Brně, v červenci a v srpnu 1957 a v září 1958 záchranný a zjišťovací výzkum. Aby bylo možno tak rozsáhlou plochu v krátké době se třemi pracovníky alespoň orientačně prozkoumat, byl zvolen systém sond vedených od severu k jihu a od východu k západu. Ornici dlouhých sond skryl skrejpr lesní správy. Ve čtrnácti našich sondách různých délek bylo odkryto celkem 635 m² plochy.

Štěrkopísčítá duna (jihomoravský hrůd), na které vzniklo pozdější slovanské opevnění, nebyla řekou zaplavována a proto mohla být obydlena již v neolitu. Dokladem osídlení moravské malova-

Obr. 2. Pohansko u Nejdku. Val opevnění vnitřního areálu s příkopem.

né kultury jsou nálezy ze sondy IV. V hloubce 40 cm leželo ve vrstvě odlomené horizontálně odsazené ucho zobanovitého trojúhelníkového tvaru s velkým vertikálním kruhovým otvorem. Byl zde nalezen také zlomek z výdutě silnostěnné nádoby s plastickou lištou, kterou přerušují hluboké důlky.

V sondě II byly zjištěny doklady osídlení také lidem s kulturou nálevkovitých pohárů. V hloubce 80 cm pod povrchem ležely zlomky, z nichž bylo možno rekonstruovat část nádoby (obr. 5 : 8). Sem patří také střep se vzpřímeným ústím, zaobleně hraněným okrajem a na počínající výduti s nálepem plastické, nepravidelně vytlačované lišty. Poblíž tohoto nálezu v sondě III ležel zlomek z výdutě nádoby s výzdobou dvou řad krátkých kolmých vpichů. Ten náleží přechodnému tvaru od keramiky nálevkovitých pohárů ku keramice kanelované kultury.

Štěrkopísčité duna byla dosti hustě osídlena v keltské době. Největší skupinu objektů s nálezy laténské keramiky jsme odkryli v severozápadní části hradiště (sonda III). Při rozšiřování této sondy a při odkrývání slovanských polozemnic byla pod 65 cm vrstvou humusu zčásti otevřena jáma nepravidelného tvaru o rozměrech 190×220 cm (objekt 7). Na dně v hloubce 85 cm pod povrchem ležela prasklá mazanícová plotna. Ve výplni objektu se nalézaly střepy velkých a menších nádob. Ze zásobnice pochází zlomek silnostěnného střepu se zaobleným okrajem a mělkým 1,8 cm širokým žlábkem hrdla (obr. 5 : 2). Jiný střep s oblým ztlustělým okrajem je oddělen 1,9 cm širokým žlábkem od výdutě zdobené hluboce rytými svislými a šikmými rýhami (průměr ústí — 19 cm). Výdutě velkých nádob, jejichž tmavošedý hlíněný materiál obsahuje množství drobné slídy, jsou vertikálně rýhované. Nalezli jsme zde rovněž části mís zhotovených na kruhu s dovnitř zataženým, zaobleným okrajem. Vnitřní průměr ústí jedné měřil 31 cm (obr. 5 : 10). Jiná mísa s hladkým povrchem měla v průměru ústí 29 cm (obr. 5 : 3). Z množství zlomků keramiky možno ještě uvést okrajový střep s ven rozšířeným zaobleným okrajem, který je dovnitř trychtýřovitě zešíkmen (obr. 5 : 7). U severního rohu rozšířené sondy III jsme odkryli laténskou vyhřívací pec (obr. 28). Skládala se z oválného jádra o rozměrech 70×118 cm, k němuž kolmo ve směru od jihovýchodu k severozápadu bylo situováno tunelové ústí (šířka 75 cm, délka 170 cm). Dno pece bylo zahloubeno 15 cm do hlinitopísčité vrstvy. Vyhřívací pec byla vymazána a zaklenuta do červena vypálenou mazanicí. Dno a ústí pokrývala vrstva popele, ve kterém byl nalezen struskovitý sklovitý slítek modravé barvy. V tunelovém ústí leželo několik laténských střepů a zlomků

Obr. 3. Pohansko u Nejdku. Nahoře: Část prvního, vnějšího valu. Dole: Část druhého vnějšího valu.

mazanice s otisky prutů. Zde jsme našli rovněž zlomek hliněného závaží bochánkovitého tvaru s vertikálním otvorem (šířka 10 cm, výška 6 cm, $\varnothing$ otvoru 2 cm — obr. 28).

Nedaleko od vyhřívací pícky ve východní části sondy VII ležela v hloubce 50 cm pod povrchem pec o rozměrech zhruba 270×190 cm. Měla nepravidelně obdélný tvar se zaoblenými rohy a byla situována delší osou od severovýchodu k jihozápadu. Destruovaná pec byla vysoká 90 cm. Její dno tvořila vypálená mazanice s nepravidelně vedenými, asi 5 cm hlubokými kanálky. Nad ní byla 10 až 40 cm vysoká vrstva žluté hlíny. Povrch objektu tvořila zřícená klenba z 10 až 30 cm vysoké vrstvy drobnějších a velkých kusů mazanice s otisky silných prutů. Vedle pece v humusové vrstvě jsme našli střepy laténské keramiky a zvířecí kosti. Mimo podobné keramické zlomky, jaké byly již popisovány, byl zde střep, zdobený na počínající výduti řadou vpichovaných půlobloučků (průměr rekonstruovaného ústí měřil 12 cm).

Kulturní vrstvu, ve které byly nalezeny pozůstatky po osídlení laténského období, překrývalo osídlení slovanského obyvatelstva s keramikou pražského typu a sídelní objekty — polozemnice velkomoravské doby.⁶ V rozšířené sondě III jsme odkryli pět jam (objekt 3a, 3b, 3c, 3d, 3e) s nálezy keramiky pražského typu.

Jelikož se všechny horizonty přes sebe překrývají, vyskytovaly se některé zlomky laténské keramiky také v jamách s nálezy pražského typu. Lze také předpokládat, že zlomky laténské keramiky se dostaly do nehluboce zahloubených objektů později, snad při terénních úpravách v okolí rovněž v těsné blízkosti ležících polozemnic ze střední doby hradištní⁷ (objekt 3a). V hloubce 40 cm pod povrchem ležela skupina drobného kamení a pod ní jáma s nálezy keramiky pražského typu (objekt 3b). Ve vzdálenosti 100 cm od první jámy jsme odkryli v téže hloubce, jako ležela skupina kamenů v předešlém objektu, kusy mazanice s otisky prutů. Některé lícované kusy byly zdobeny na hladké straně rýhami (objekt 3c). Vrstva drobného kamení s nálezy keramiky laténské tvořila nadložní vrstvu jámy hruškovitého tvaru, která byla situována delší osou od severu k jihu. V ní ležely střepy nádob pražského typu a zvířecí kosti (objekt 3d). V hloubce 40 cm pod povrchem byla nepravidelná skupina zlomkovitých kusů mazanice na jedné straně s otisky prutů. V hloubce 20 cm pod vrstvou a východně od ní se zahlubovala jáma nepravidelného tvaru, obsahující opět nálezy pražského typu.⁸ Výplň obsahovala také dolní část malé nádoby ze zrnitého materiálu. Ve výši 4 cm nade dnem je nepravidelná a drobná vlnovka (průměr dna 7 cm; obr. 6 : 4).

V rozšířené jihovýchodní části sondy III se po skrytí humusové vrstvy nejvýrazněji vyrýsovala polozemnice skoro čtvercového půdorysu se zaoblenými rohy, která byla delší osou situována od SV k JZ (objekt 6). Zahloubená část se zužovala severozápadní stranou 15 cm širokým a 15 cm hlubokým schodkem tak, že dno objektu leželo 85 cm pod nynějším povrchem. Jihozápadní strana se zahlubovala dvěma stupňovitými schodky. Vlastní dno obydlí mělo tedy rozměry 300 × 305 cm. V severním zaobleném rohu byla umístěna pec o rozměrech 120 × 110 cm z drobnějších slepencových a vápencových kamenů. Ve vzdálenosti 80 cm od středu okraje severozápadní strany polozemnice jsme odkryli kúlovou jamku o průměru 45 cm (průměr vlastního kúlu měřil 23 cm), která byla zahloubena ještě 35 cm do hlinitopísčité podložní vrstvy. Ve vzdálenosti 85 cm od severozápadního okraje obydlí poblíž zaobleného rohu ležela v hloubce 60 cm pod povrchem puklice štítu polokulovitého tvaru s vytaženým vrcholem. V místech umístění hrotu jsou v plechu patrné dva otvory. Z vodorovného 4 cm širokého kraje je zachována pouze malá část s otvorem pro přichycení na dřevo štítu. Průměr puklice 19 cm, výška 6 cm (obr. 7).

Výplň zahloubeného obydlí obsahovala nálezy keramiky pražského typu, jako například část dna z hrubě vyhněteného materiálu promíšeného kamínky. Rekonstruovaný průměr dna měřil 10,5 cm (obr. 6 : 10). Jiný zlomek z téhož materiálu má z vnitřní strany silně odsazené dno o průměru 8 cm (obr. 6 : 5). V peci ležely zlomky mělké

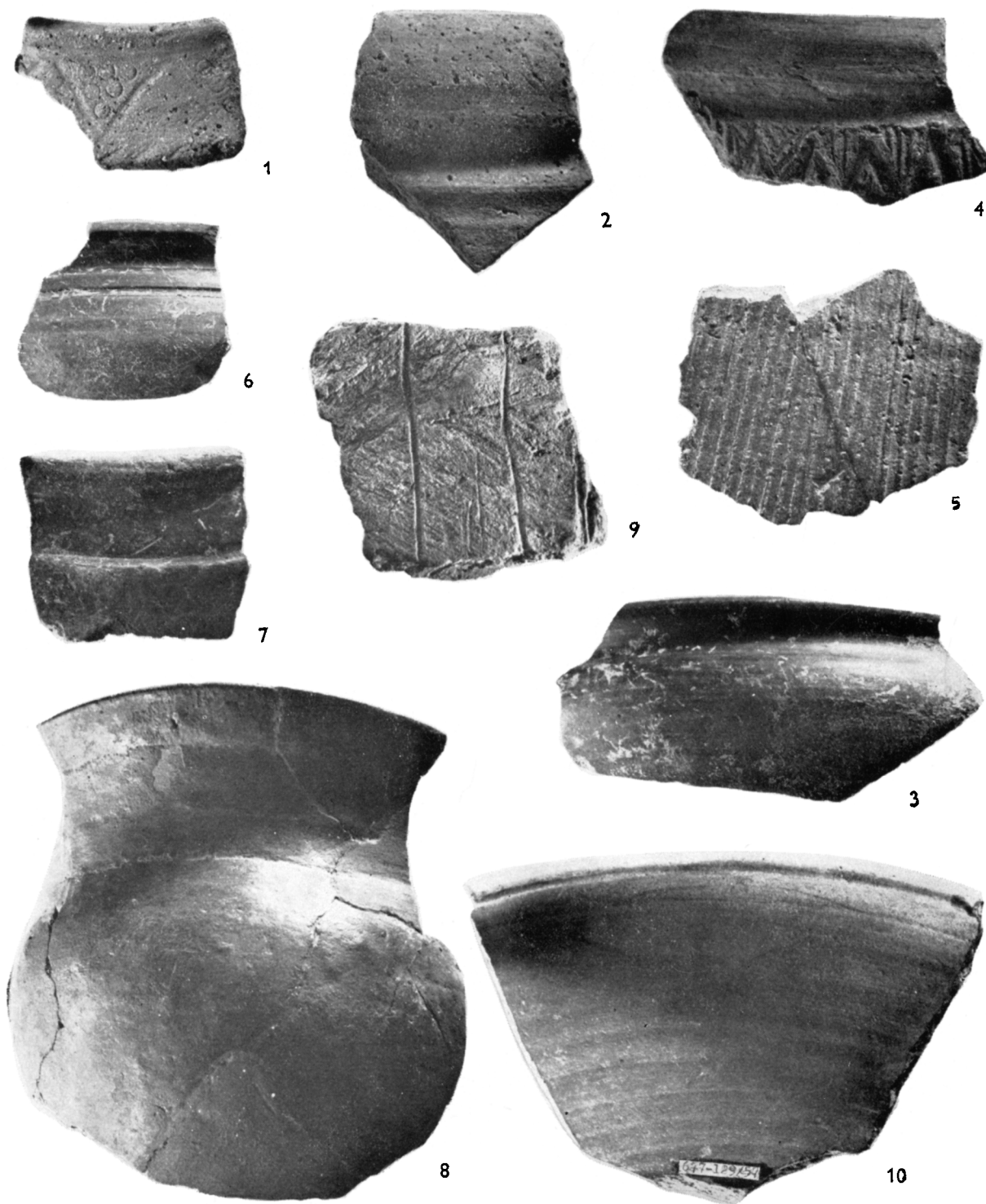

Obr. 4. Pohansko u Nejdku. Stav hradiště roku 1826 s počínajícím narušením meandrujícím ramenem řeky. Výsek z indikační skizzy. Státní archiv v Brně.

6. B. Novotný, výzkum hradiště „Pohanska“ u Nejdku, Přehled výzkumů 1957, AÚ ČSAV, Brno 1958, 80 n.; též, Nález skladu železných nástrojů na hradišti „Pohansku“ u Nejdku, Přehled výzkumů 1958, 74 n.

7. AÚ ČSAV Brno, 1958, 74 n. B. Novotný, Sídelní objekty s keramikou pražského typu z okolí přítluckého mohylníku, Sborník I. Brno 1960, 71 n., t. XIX až XXII.

8. B. Novotný, Sídelní objekty ..., obr. XIX dole, obr. XX.

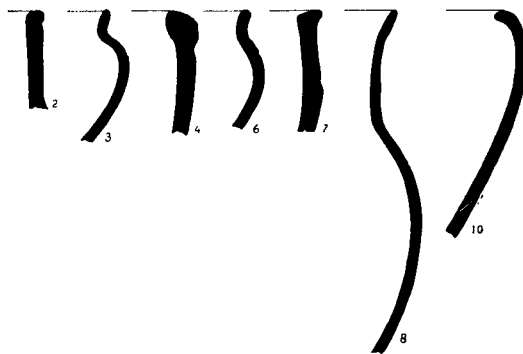

Obr. 5. Pohansko u Nejdku, n. 1—7, 9—10. Stěpy laténské keramiky. 8. Část nálevkovitého poháru.

misky s tupouhle vyhnutým, 2,5 cm vysokým nerovným okrajem. Hnědá hlína mazanického rázu neobsahuje příměs kamínků (obr. 6 : 2). Z podobného materiálu jsou zhotoveny rovněž dva stěpy z nádoby zdobené hřebínkovou výzdobou — tzv. Schwungbogenornamentem německé literatury (obr. 6 : 3 a 6). Ve výplni jsme našli rovněž okraje nádob bez výzdoby se zaobleně hraněnými okraji s rekonstruovaným průměrem ústí 10 cm (obr. 6 : 1). Jiné střípky z výdutí zdobené keramiky mají křížící se hřebenové rýhy (obr. 6 : 9), vícenásobnou vlnovku mezi horizontálními rýhami (obr. 6 : 7 a 8) nebo překrývající se vypichované kroužky (obr. 10 : 8).⁹

9. Nálezová zpráva výzkumu Pohanska u Nejdku, č. j. 4307, 36 n.

Další a na nálezy nejbohatší horizont náležel středohradištnímu období. Přibližně uprostřed hradiska v sondě I jsme našli mezi skupinou kamenů rozvaleného ohniště střepe, z nichž bylo možno rekonstruovat celou nádobu s největší výdutí, těsně nad polovinou celkové výšky. Trychtýřovitě vyhnutý, krátce vytažený okraj, je kuželovitě zkosen a hraněn. V dolní části jsou patrné horizontální rýhy, prozrazující nálepovou techniku výroby z válečků hlíny, která je dobře vyplavena a nabyla po vypálení červenohnědé barvy. V horní třetině výšky a na největší výdutí jsou vyryté dva pásy vícenásobných horizontálních rýh. Pod hrdlem a mezi rýhami je výzdoba kolmých nepravidelných vrypů. Průměr dna 11,5 cm, výška 19,5 cm, průměr ústí 16,5 cm, průměr největší výdutě 18,7 cm (obr. 8 : 7). Poblíž ležely železné nůžky, délka 19 cm. (obr. 20 : 1), šipka a zlomek skládacího srpu (obr. 12 : 7). Také zde byly nalezeny zvířecí kosti.

Obr. 5a. 8. část nálevkovitého poháru

V sondě III v severovýchodní části hradiště jsme zjistili největší hustotu slovanských obydlí středohradištní doby. Po skrytí 60 cm humusové vrstvy s nálezy bylo zjištěno polozemnicové zahlobené obydlí (objekt 2), jehož dno leželo skoro přesně na rozhraní humusové a hlinitopísčité vrstvy. Objekt o rozměrech 410 × 330 cm směřoval delší osou od severozápadu k jihovýchodu. Velmi dobře zachovalá kamenná pec byla u středu zadní (severozápadní) stěny chaty. Tvar polozemnice byl prokázán v okolí nalezenými objekty, zejména u jihozápadní stěny situované laténské vyhřívací pícky, jejíž horní část ležící v humusové vrstvě nebyla porušena slovanským obydlím. Z plochých kamenů vybudovaná pec (krb) měla skoro čtvercový tvar o rozměrech 120 × 130 cm. Vnitřní konstrukci tvořily do podkovy sestavené kvádrové pískovcové kameny, které byly z vnější strany obestavěny kolmo zasazenými deskovitými pískovcovými kameny. Rovněž vnitřní prostor topeniště, jehož otvor směřoval k jihovýchodu, tj. dovnitř chaty, byl ohraničen ze tří stran velkými plochými, kolmo zasazenými kameny. Pec byla shora kryta dalšími plochými kameny (obr. 9 dole).

Výplň tohoto obydlí obsahovala zlomky keramiky. Tak okrajový stěp tmavošedé barvy má nevýrazný žlábek na zaobleném okraji, pod nímž je výzdoba hřebínkové vícenásobné a redukované vlnovky a horizontálních rýh. Doplněný průměr ústí 21 cm (obr. 10 : 5). Stěp s hraněným okrajem má těsně pod ohybem provrtán otvor (obr. 10 : 9). Střepe velké silnostěnné nádoby jsou zdobené pásy vícenásobných dotýkajících se vlnovek a nepravidelnými, hřebínkem rytými rýhami. Jiné okrajové střepe silnostěnných nádob mají nálevkovitě vyhnuté, hraněné okraje. Při rozbírání kamenů z pece byly nalezeny další střepe z nádob, kostěné šídlo dlouhé 9 cm a zdobený dvoukónický přeslen (výška 2,6 cm, šířka 2,5 cm; obr. 11). Při čištění dna obydlí jsme našli bronzový závěsek z masivního kužílku s očkem, na něj je navlečen obdélný bronzový plíšek s otvorem. Délka kužílku 3,8 cm, celku 6,7 cm. Vedle nevelkého množství zlomků zvířecích kostí obsahovala výplň obydlí také křemencový brousek (délka 12 cm) a zlomek pískovcového brousku se třemi hlubokými rýhami.

Ve vzdálenosti necelých dvou metrů od výše popisovaného obydlí odkryl pokračující výzkum další polozemnici (obj. 1), poněkud lichoběžníkového tvaru. Ta byla zahlobena o něco více než předešlá a proto měla výrazně ohraničené okraje. Chata byla orientována souběžně s první, tj. delší osou od severozápadu k jihovýchodu (rozměry 300 × 320; 300 × 370 cm). V severovýchodním rohu byla destruovaná pec, vybudovaná z vápencových a pískovcových kamenů. Měla obdélný tvar o rozměrech 180 × 100 cm s přístupem do topeniště v delší ose. Blízko středu obydlí ležely dva větší a dva menší kusy žernovu z vápence. Silně přepálených zlomků žernovu bylo patrně druhotně použito při stavbě pece. Žernov měl v průměru 48 cm, byl vysoký 7 cm, otvor měl v průměru 4 cm.

Výplň obydlí obsahovala více zlomků keramiky, z níž uvádím několik charakteristických ukázek. Vedle střepů, zdobených na počínající výdutí vícenásobnými vlnovkami a vpichy v nepravidelných řadách, byla v rozvalinách pece nalezena a doplněna horní část nádoby, jejíž výduť přechází esovitým prohnutím v hraněný, poněkud přehnutý okraj. Výzdobu tvoří jednoduchá ostře rytá vlnovka o mělkých výkyvech a nepravidelných horizontálních rýhách (obr. 8 : 1). Byla nalezena rovněž dvě kostěná šídla (délka 16,5 cm a 13,5 cm). Ze zahlobené části polozemnice pochází železné nůžky s hroty zaoblenými z vnější strany (délka 18,7 cm). Dále zde ležely dvě železné sekerovitě hlívný (délka 21,5 cm a 20,3 cm).

Ve vzdálenosti 8 m od předešlého obydlí byla odkryta malá pícka dalšího sídelního objektu (obj. 8); lišila se od předešlých velkých pecí svými rozměry. Kameny sestavené do podoby obdélné

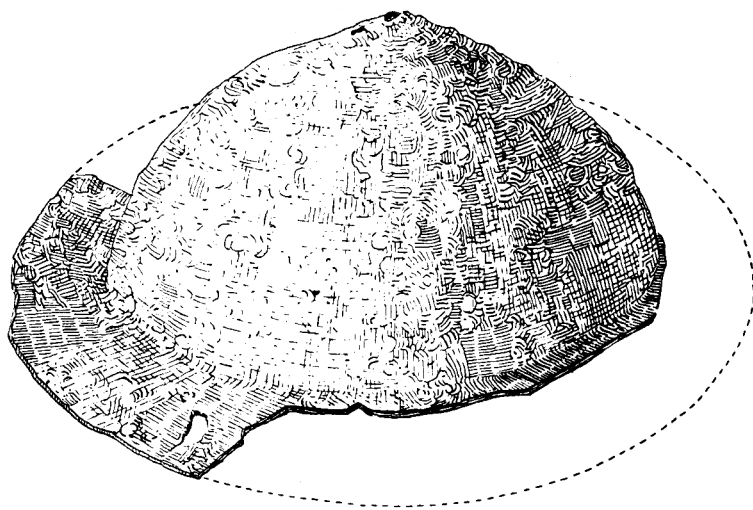

níka o rozměrech 70×85 cm směřovaly delší osou souběžně s předešlou chatou, takže se lze domnívat, že i toto obydlí bylo orientováno stejně jako předešlé.

Při průzkumu jižního okraje většího písečníku (sonda IX) byla zjištěna další menší kamenná pec o rozměrech 75×90 cm s otvorem topeniště směřujícím k východu (obj. 9.). Pec vybudovali z větších kamenů sestavených do podkopy. Dno obydlí leželo v hloubce 70 cm pod nynějším povrchem. Topeniště obdélného tvaru bylo vyloženo drobnými říčními oblázky (obr. 9). V těsné blízkosti se nalézaly střepy a části nádob. Hrnc s největší výdutí v horní třetině výšky má uprostřed rovného dna plasticky vystupující křížek se zesílenými konci. Baňatá nádoba přechází z výdutě esovitým prohnutím v zesílený, hrnčovitý, kuželovitě zešíkmený okraj. Masivní nádobka je vyrobena z hlíny, která nabyla vypálením tmavohnědé až tmavošedé barvy. Její povrch je vlivem použitého materiálu zdrsňený. Těsně pod žlábkem hrdla a na největší výdutí je pravidelná trojnásobná vlnovka, střídající se s trojnásobnou horizontální rýhou (výška 19 cm, průměr dna 8,8 cm, průměr ústí 14 cm, průměr největší výdutě 17 cm; obr. 12 : 6).

Obr. 6. Pohansko u Nejdku. Keramika s polozemnice s nálezy pražského typu. (Keramika I. horizontu.)

Obr. 7. Pohansko u Nejdku. Železná puklice štítu, nalezená nedaleko polozemnice s keramikou pražského typu.

V západní polovině nedaleko pomyslného středu hradiska jsme v sondě II odkryli další slovanskou polozemnici obdélného půdorysu (obj. I.). Obydlí mělo rozměry 430×340 cm a bylo situováno delší osou od severovýchodu k jihozápadu. Pod 60 cm humusovou vrstvou s nálezy zlomků keramiky se polozemnice zahlubovala ještě 25 cm do hlinitopísčité vrstvy. V jihovýchodním rohu obydlí byla kamenná pec čtvercového půdorysu o rozměrech 150×140 cm. Okolo dvou velkých plochých kolmo postavených kamenů, ohraničujících topeniště, ležel věnec kvádrových kamenů ohraničujících obvod pece. Obě řady byly pokryty plochými kameny.

Z keramických nálezů tohoto obydlí nutno uvést alespoň některé charakteristické, jako velký střep

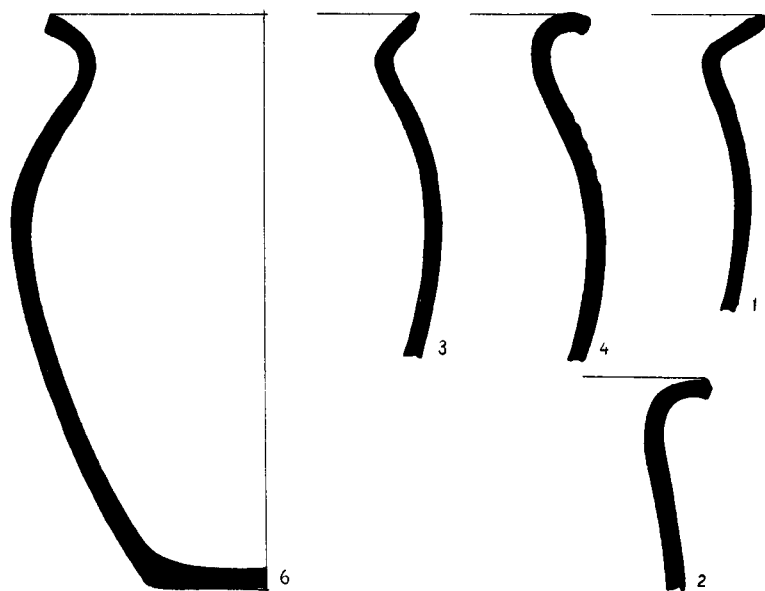

Obr. 8. Pohansko u Nejdku. 5,7 nádoby ze sondy I. Nálezy ze zničené polozemnice s krbem.

z tenkostěnné, nepravidelně formované nádoby s širším tupouhle vytaženým okrajem a výzdobou hlubokých horizontálních rýh. Rekonstruovaný průměr ústí měří 22 cm (obr. 10 : 10). Dolní část nádobky z dobře promíšeného materiálu má dovnitř vyduté dno. Pod menším plochým kamenem vedle otvoru topeniště jsme našli železný srp a zbytky železného talíře. Srp má 12,5 cm dlouhý řap, který přechází tupouhlou hranou v ostří. Délka oblouku 25 cm. Rzí silně porušený talíř (pouze na dvou místech byl zachován okraj) je ku středu prohnutý. Má v průměru 18 cm a je hluboký 1,7 cm (obr. 13).

Záchrannou akcí v roce 1958 byla při navrhování protizáplavového valu v severozápadní části vnitřního areálu hradiště, tj. podél okraje pravého břehu řeky, zjištěna a prozkoumána další slovanská polozemnice s rozvalenou kamennou pecí a skladem výrobků ze železa. Sonda A, objekt 12 (obr. 14). V hloubce 40 cm, na rozhraní humusové a hlinitopísčité vrstvy, se vyrýsovala zahloubená polozemnice, přibližně čtvercového půdorysu o zjištěných rozměrech 310×290 cm, s delší

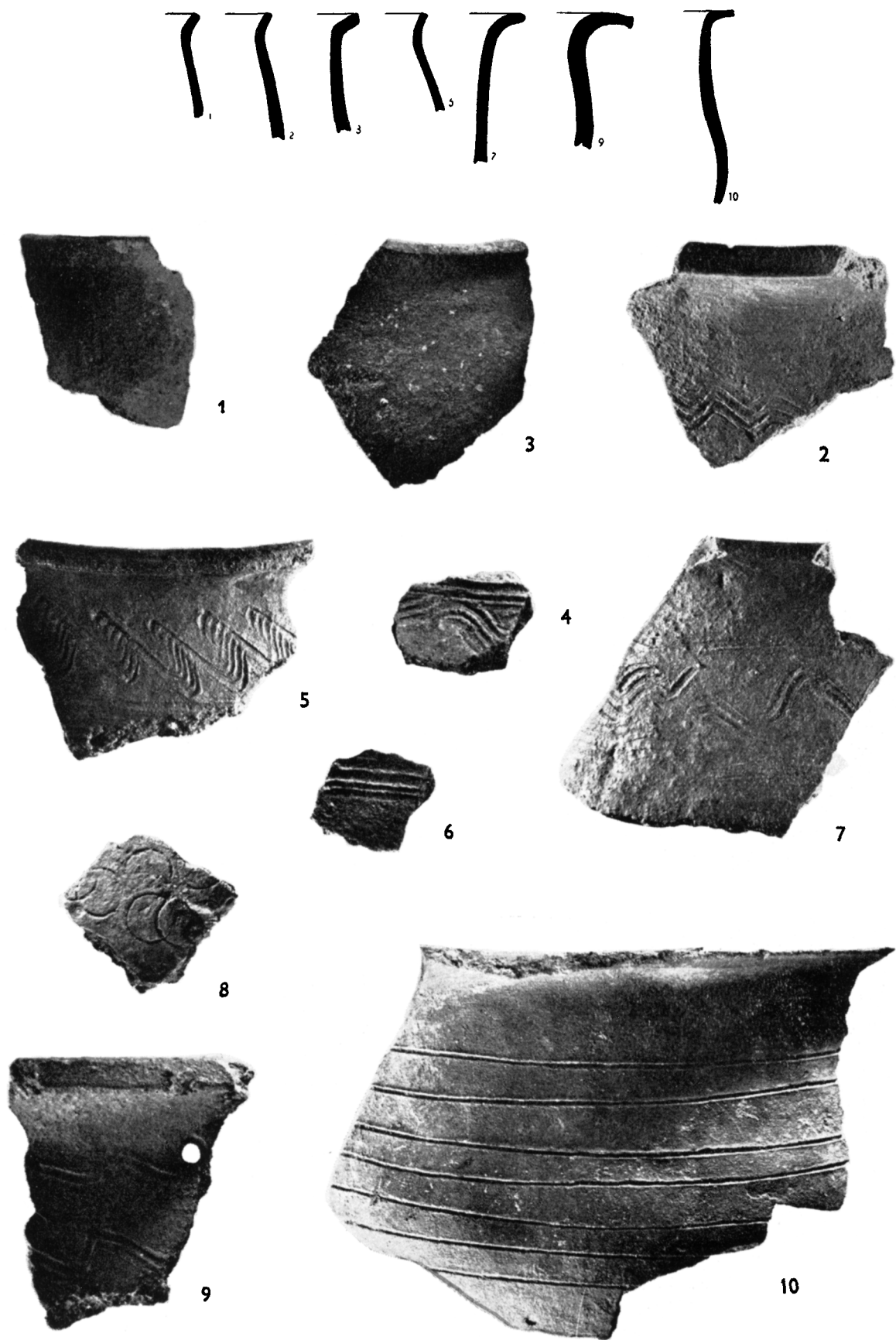
Obr. 8a.

osou směřující od severozápadu k jihovýchodu. Objekt byl zahlouben 15 cm do hlinitopísčité vrstvy. Ve směru od severního rohu polozemnice do středu obydli ležely kameny zcela rozvalené pece. Přibližně u středu chaty v zahloubené části mezi kameny byl vedle střepů z nádob sklad železných nástrojů a výrobků.

Sklad obsahoval: sekeru bradatici se souměrnými trojúhelnými laloky u kulatého násadního otvoru a velmi krátkým týlem (délka 15,8 cm, $\varnothing$ otvoru 3,3 cm; obr. 15 : 4). Zlomek předešlé se podobající sekerky (zadní část) s masivními ostroúhlými laloky a kulatým násadním otvorem (délka 10,7 cm, $\varnothing$ otvoru nahoře 3,4 cm). (obr. 22 : 1). Štíhlá sekerka — bradatice s nízkými tupoúhlými ostny u kulatého otvoru a krátkým týlem. Ostří je oblouko-

Obr. 9. Pohansko u Nejdku. Pec slovanské polozemnice (obj. 9).

Obr. 10, 10a. Pohansko u Nejdku: 1, 2, 4, 6, 8 keramika pražského typu. 3, 5, 7, 9, 10 zlomky keramiky II. slovan-
ského horizontu.

vitě zdviženo (délka 15,5 cm, $\varnothing$ otvoru nahoře 3,2 cm; obr. 15 : 3). Těžká sekera s tupouhlými širokými ostny u kulatého nasadního otvoru se stupňovitě, oboustranně zesíleným týlem. Ostří je obloukovité (délka 16,4 cm, $\varnothing$ otvoru nahoře 3,8; obr. 15 : 2). Pádná lehčí sekerka s málo vytaženými, tupouhlými a zaoblenými ostrny u oválného otvoru a dolů skloněným obloukovým ostřím. Týl je oboustranně odsazen a zesílen (délka 15,7 cm, $\varnothing$ otvoru nahoře 4,2 cm; obr. 15 : 1). Sekera — širočina s obloukovým ostřím, trojúhelným nasadním otvorem a více dolů jak nahoru vytaženým opěrným týlem (délka 13,9 cm, $\varnothing$ otvoru nahoře 4,2 cm; obr. 15 : 6). Menší lehčí sekerka má obloukové ostří a souměrně nahoru i dolů vytažený opěrný týl. Nasadní otvor je čtvercovitě zploštělý (délka 12,4 cm, $\varnothing$ otvoru nahoře 2,8 cm; obr. 15 : 6).

Se sekerami ležely tyto zemědělské nástroje: větší asymetrická pravostranná radlice s přesahující zaostřenou pravou stranou lopatky. Levý její okraj je souběžný s tulejí (výška 15,1 cm, největší šířka 9,1 cm; obr. 16 : 3). Pravostranná asymetrická radlice, jejíž ostří je odlomeno. Pravá tulej je poněkud delší než levá (výška 13,4 cm, šířka nahoře 9,1 cm; obr. 16 : 4). Pravostranná radlice s odlomeným ostřím pravé strany lopatky. Ztlustělá levá strana lopatky přesahuje šířku tuleje (výška 13,4 cm, šířka nahoře 7,9 cm; obr. 16 : 2). Pravostranná radlice má odlomenou pravou tulej. Lopatka s ostřím na pravé straně oboustranně přesahuje šířku tuleje (výška 12,9 cm, šířka lopatky 7,3 cm; obr. 16 : 1). Krojidlo má jednostranný list s obloukovým, z podélné osy nástroje se nevychylujícím ostřím. Protáhlá část je obdélného profilu (délka 35,7 cm, největší šířka listu 5,6 cm; obr. 17 : 2). Zlomek dolní části srpů. Zachován trn a dolní část tupouhle vychýleného oblouku s počínajícím ostřím. Délka zlomku 21,3 cm (obr. 17 : 3).

Sklad obsahoval také poříz na obrábění dřeva. Trny (levý je odlomen) byly zapuštěny do dřevěných držadel, jak ukazují stopy dřeva na dochované straně. Dolní okraj zešíkmené funkční plochy nástroje je zaostřen (délka 14,4 cm, šířka 11,6 cm; obr. 18 : 2). Dlabací nástroj má 5,5 cm dlouhou lžici. Držadlo k upevnění je obdélného profilu a v horní třetině odsazení se zplošťuje (délka 24,8 cm, šířka lžice 2,4 cm; obr. 17 : 1; obr. 19 : 4). Tyčinkovitý nástroj s odlomeným funkčním koncem. Kulaté železo s úderu zploštělým koncem přechází v horní části v obdélný profil. Dochovaná délka 16,2 cm (obr. 17 : 5). Rukojeť vědra na koncích se zpět zahnutými háčky, na nichž visí jednoduché okutí nádoby. Okutí má tvar obráceného T, k zachytnému otvoru se rozšiřuje, konce přičky se zužují. Průměr oblouku měří dole 24 cm (obr. 18 : 1). Malý jednoduchý nožík s poškozeným hrotem (délka 11,2 cm; obr. 18 : 5). Trmen má tvar oblouku s kulatým otvorem v obdélném závěsu. Dolní části oblouků přechází z kulatého profilu v roztepané ploché části, které jsou spojeny s širokou, v dolní části poněkud dolů vytlačenou stupačkou (výška 18 cm, šířka dole 12,2 cm, šířka stupačky 4,6 cm; obr. 18 : 6).

Bylo tu získáno také 23 kusů tzv. sekerovitých hřiven, z nichž úplných bylo 15. Jejich délka se pohybuje od 26,4 cm do 32,9 cm. Další 8 kusů mělo odseknuté nebo odlomené konce. Jejich délka činí 15,2 cm až 27,1 cm (obr. 18 : 3 a 4; obr. 19). Hromadný nález konečně uzavírají čtyři zlomky z konců hřiven a 7 zlomků obroučků, zřejmě z okutí dřevěných vědérek.

Ve výplni obydlí ležely rovněž zlomky keramiky. Mezi kameny pece byla dolní část nádoby z dobře vypálené a vyhnětené hlíny. Ze středu rovné vnější strany dna vystupuje plastická značka kroužku, rozděleného třemi úhlopříčkami na šest dílů (průměr dna 8 cm, průměr značky 2,8 cm; obr. 20 : 3). Polovina horní třetiny nádoby, z jejíž soudkovité výdutě je tupouhle vytaženo ústí se zaobleným okrajem, má zevnitř okružové převýšení. Na počínající výdutí je mělce vyryta vícenásobná vlnovka (průměr ústí 10 cm). Zlomek okraje větší nádoby s tupouhle vyhnutým ústím má zaoblený, zevnitř odsazený okraj. Na horní části nádoby je vícenásobná a ostře rytá vlnovka (obr. 25 : 1).

Při navršování protizáplavového valu porušili dělníci lesní správy v blízkosti jihozápadního okraje písčinníku I plochu o rozloze asi 4×3 , kde ležela patrně další polozemnice, která však byla zcela zničena. V porušeném objektu však byl odkryt úplný žernov. Podlošní kámen o průměru 46,5 cm je z dolní strany plochý, nahoře zaoblený, má kónický otvor, který se směrem dolů rozšiřuje (průměr nahoře 2,8 cm, dole 4,5 cm). Horní kámen měří v průměru rovněž 46,5 cm a je opracován tak, že jeho dolní strana svým vydutím nasedá na zaoblenou stranu dolního kamene. Otvor, měřící v průměru 5 cm, je z dolní strany rozšířen na průměr 6,5 cm a v podélné ose prožlábnut v délce 11 cm. Svrchní kámen dalšího žernovu jsme našli v druhotné poloze na okraji řeky, kam byl patrně zanesen z hradiska rybářů. Měl v průměru 46 cm a jeho svrchní strana je proti funkčně vyduté dolní hladké ploše pouze zhruba opracována. Otvor o průměru 6 cm je opět z dolní strany křížovitě vyžlábnut. Rozměry výžlabku 8,5 cm $\times$ 9,5 cm.

V dalším je nutno se ještě zmínit o části jámy, která byla zachycena sondou II a prozkoumána (obj. 13). Pod humusovou vrstvou v hloubce 65 cm se zahluvovala ještě 40 cm do podložní hlinito-písčité vrstvy. Popelovitá výplň obsahovala nálezy, z nichž uvádím:

Kostěný předmět, tzv. brusle nebo hladidlo s přisekaným hrotem a vyhlazenou dolní plochou (délka = 24,7 cm). Velký železný klíč má ploché očko, přecházející v dutou trubkovitou nožku na konci vytaženou v široký plochý zub (délka = 18 cm). Dno nádoby z dobře vypálené hlíny hnědošedé barvy. Na vnitřní straně jsou zřetelné stopy — otisky prstů, přitlačujících hlínu na podložku. Vnější strana má ploché dno s poněkud převýšeným okrajem (průměr dna 7,2 cm; obr. 8 : 6).

Při melioračních pracích, které byly prováděny také v prostoru vně severozápadní části valu, obklopujícího vnitřní areál hradiště, odkryli dělníci lesní správy u úpatí valu ležící kamennou pec (sonda B). Nálezela tedy dalšímu slovanskému obydlí, vystavěnému na vnější straně valu. Objekt byl při pozemních pracích zničen. Velké kameny a tvar zjištěných zbytků odpovídají vzhledu topného zařízení polozemnice (obj. 14), odkryté v sondě III. Z výplně obydlí jsme zachránili některé střepy, z nichž uvádím:

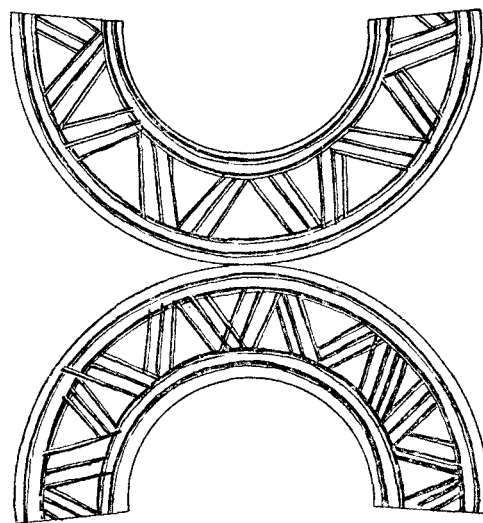
Střep z výdutě nádoby je zdoben dvěma řadami jednoduchých, hluboce rytých vlnovek a širokými, vodorovnými rýhami (obr. 12 : 4). Jiný okrajový střep má zkolmený, zaobleně hraněný okraj. Počínající výduť je zdobená horizontální rýžkou a drobnými obloučkovými vrypy (obr. 12 : 1). Jiný střep s kuželovitě zkoseným okrajem má výzdobu šikmých přerušovaných rýh a vícenásobné horizontály (obr. 12 : 2).

Asi 8 m severněji, rovněž při úpatí vnější strany valu, byla odkryta v hloubce 60 cm pod nynějším povrchem lidská kostra (hrob 1) bez nálezů. Podle anthropologického určení *M. Sloukala* zde byla pohřbena žena střední postavy ve stáří 20 až 30 let.⁹

Slovanské hradiště zvané Pohansko u Nejdku bylo založeno na šterkopísčitém nížinném pahorku „hrůdu“. Na jižní Moravě vznikaly tyto typické pahorky vodní činností spleťtých ramen řek Moravy a Dyje. Jsou to někdy značně rozlehlé, vodou nezaplavované pahorky (na řece Moravě a jejích ramenech na nich leží například hradiště u Spytihněvi, u Sudoměřic, u Hodonína, u Mikulčic atp. Na Dyji například hradiska u Strachotína, u Dol. Věstonic, u Nejdku a na soutoku Moravy a Dyje „Pohansko“ u Břeclavě a pod.), obývané většinou již od pravěku.

Zjišťovací a záchranný výzkum na „Pohansku“ u Nejdku ukázal, že nejstarší zde zjištěné osídlení náleží podle charakteristických střepů s nahoru zahrocenými trojúhelnými uchy neolitické moravské malované (tzv. nepomalované) keramiky.

Sondou II byly také odkryty výše popisované nálezy keramiky kultury nálevkovitých pohárů. Nejvýraznějším nálezem je část poháru, který má tvarovou obdobu v nádobě z hromadného nálezu v Bořicích (dříve o. Mikulov).¹⁰ Také z Brna-Maloměřic pochází pohár podobného typu, řazený *A. Houšťovou* mezi tvary nejstarší fáze.¹¹ Analogicky možno také nejdecký nález zařadit do Becherova stupně AB. Jak *M. Zápotocký*, tak *A. Houšťová* poukazují na vzájemné vztahy mezi kulturami moravské malované keramiky a nálevkovitých pohárů. K tomu ještě možno poznamenat, že územně nejbližší ležící nálezy této kultury pocházejí z výzkumu, prováděného *A. Medunovou-Benešovou* na blízké písčné výspě u obce Přítluky, zvané „Fraumýl“¹² Výše uvedenému osídlení bude patrně rovněž náležet nález žárového „neolitického“ hrobu na Pohansku u Nejdku. Podle záznamů *H. Freisinga* zde byl roku 1906 zjištěn hrob obložený kameny ve tvaru čtverce. Hrob obsahoval střepy s otisky prstů, popelnici s pozůstatky, nádobku přikrytou střepem, kamennou sekerku s otvorem, kostěné dláto a šídlo.¹³

Obr. 11. Zdobený přeslen ze slovanské polozemnice (obj. 2).

10. *M. Zápotocký*, K problému počátků kultury nálevkovitých pohárů, AR IX 1957, 206 n.; obr. 104 : 1.

11. Poznámky ke kultuře nálevkovitých pohárů na Moravě. *Slovanská archeológia* VII, 195, t. I : 3.

12. Nálezová zpráva 1364/54. Archiv AÚ ČSAV v Brně.

13. Archiv *H. Freisinga* AÚ ČSAV, pob. v Brně. Nejdek, o. Břeclav, inv. čís. 677. Archiv AÚ ČSAV, pob. v Brně. Schematický náčrt.

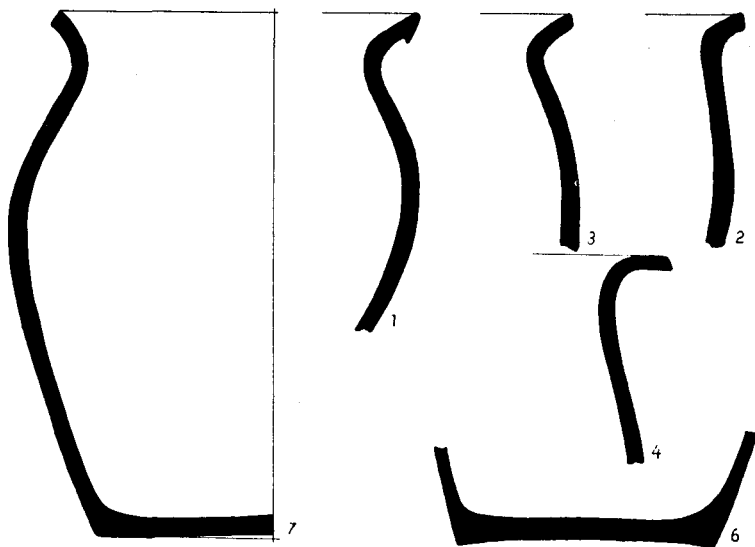

Obr. 12. Pohansko u Nejdku. Starší stupeň keramiky III. slovanského horizontu; 6 nádoba z výplně objektu 9; 5 šipka ze sondy I; 7 zlomek skládacího srpku.

Výše popisované objekty 4, 7 a 10 náležely laténskému osídlení. Ve vyhřívací pídce byl nalezen malý sklovitý slitek modravé barvy a závaží. Ve velké destruované peci nebylo sice nálezů (struska a pod.), které by prokazovaly její účel, avšak podle rýh — kanálků, které byly vyhloubeny do vypálené mazanice dno, lze usuzovat, že v ní byl vytavován kov. V laténských objektech nebyly sice nálezy bronzových výrobků, avšak v podlaze slovanské polozemnice (obj. 2), případně pod ní, ležel typický laténský bronzový závěsek, který se sem mohl dostat buď druhotně nebo, což

je pravděpodobnější, ležel ve vrstvě porušené slovanskou stavbou a zcela v blízkosti vyhřívací pícky. Obdobné, i když ne zcela stejné závěsky byly nalezeny roku 1899 spolu s opaskovým řetězem v kostrovém hrobě nejdecké cihelny.¹⁴ Uvedeme-li do této souvislosti nálezy bronzových předmětů s výrobními objekty odkrytými na „Pohansku“, vyvstává možnost jejich místní výroby. Že na nejdeckém „Pohansku“ a v okolí byla koncentrace laténského osídlení, ukazují ještě další nálezy.

H. Freising zaznamenává ve svém archivu rovněž nález typického laténského žernovu, který pochází patrně z tehdejší Czuczkovy cihelny.¹⁵ Také ve velkém písečníku na nejdeckém „Pohansku“ byl prý dělníky těžícími zde písek zničen laténský kostrový hrob s dřevěným obložením. V jiném hrobu v bývalé Lamplově cihelně pak byla nalezena nádoba z tuhé hlíny s ovaleným okrajem a svisle rýhovaným tělem.¹⁶ Všechny uvedené nálezy ukazují, že nejdeckou šterkopísčitou výspu, na které bylo později vybudováno slovanské hradíště, jakož i jižně odtud se táhnoucí terasu, osídlil lid s pozdně keltskou keramikou.¹⁷ Ten zde žil, vyráběl a pochovával.

Obr. 12a.

Dalším kulturním horizontem, odkrytým výzkumem tohoto nížinného návrší, jsou pozůstatky sídlišť nejstaršího slovanského lidu s keramikou pražského typu. Pět jam (obj. 3a, 3b, 3c, 3d a 3e) se vyznačovalo tím, že ještě v kulturní vrstvě, obvykle v hloubce 40 cm, ležela vrstva s drobnými kameny, případně s mazanicí, která buď úplně nebo jen zčásti překrývala hlouběji ležící jámu.¹⁸ Typu těchto jámových objektů se blíží obydlí, která jsme odkryli při zjišťovacím výzkumu v poloze „Glížova štěpnice“ u nedalekého Podivína.¹⁹ Na mírném návrší „hrůdu“ v inundaci nyní vyschlého ramene řeky Dyje jsme zjistili ve vzdálenosti 3 m od sebe dvě do podloží se zahlubující ohniště. U jednoho stála skoro úplně zachovalá velká nádoba pražského typu. První ohniště zčásti, druhé úplně překrývala vrstva drobných kamenů. Humusová výplň obsahovala zdobené i nezdobené střepy keramiky pražského typu. U těchto chat nebylo lze zjistit jejich půdorys. Těmto uvedeným objektům se do jisté míry podobá chata, zachráněná R. Tichým v Dolních Věstonicích.²⁰ Ve šterkovém horizontu, asi 50 cm pod nynějším povrchem, byla odkryta vrstva drobnějších vápencových kamenů. Níže pod hlinitou vrstvou ležely vápencové kameny ohniště ležící přímo pod uvedenou vrstvou. Výplň objektu obsahovala zvířecí kosti a střepy pražského typu.

Pro jámové sídelní objekty z „Pohanska“ u Nejdku a dvě obydlí prozkoumaná u Podivína, případně Dolních Věstonic, je příznačné, že jejich jamky, případně ohniště, jsou překryty vrstvou drobného kamene. Protože se podobná situace vyskytla na více nalezištích, nejde o náhodný zjev. Vrstva kamenů nad ohništěm, případně jámou, souvisí s obydlím. Hliněná vrstva s kamením snad patřila k přestřešení. Po zániku obydlí se pak mohla dostat nad objekt, případně nad ohniště. Výskyt mazanicových kusů s otisky prutů v nejdeckých jámách nasvědčuje tomu, že stěny chat

14. A. Rzehak, ZGMS VI 1902, 17, obr. 21 a, b.

15. Freisingův archiv, AÚ ČSAV, pob. v Brně. Rovněž K. Černohorský, Žernovy v hospodářsko-společenském vývoji časněho středověku, Památky archeologické XLVIII 1957, 498.

16. J. Filip, Kelty ve střední Evropě, Praha 1956, 402, t. XCV : 3.

17. Nálezy pozdně keltské keramiky z Nejdku v Moravském museu. J. Filip, obr. 98 : 29.

18. B. Novotný, Sídelní objekty . . . , t. XIX a XX.

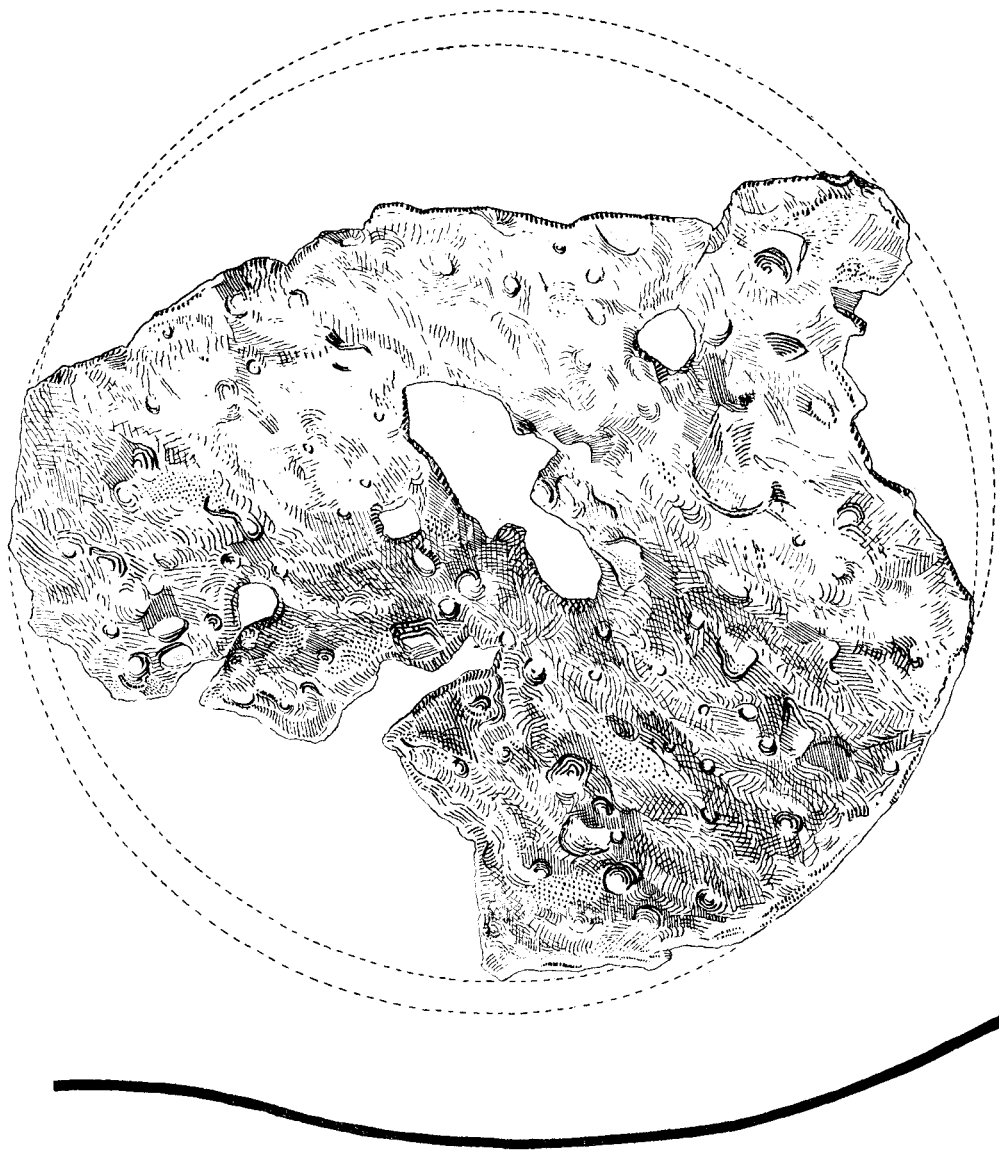
19. B. Novotný, Výzkum v Podivíně a okolí, Přehled výzkumů 1957, Brno 1958, 80 n.

20. Objekt se slovanskou keramikou pražského typu v Dolních Věstonicích, o. Mikulov, Přehled výzkumů 1958, 57.

z prutů byly omazány mazanicí. Její výskyt je rovněž doložen v obydlí, zkoumaném *J. Poulikem* roku 1940 v Brně-Pisárkách. Vedle talíře tam byly nalezeny čtyři nádoby pražského typu, uhlíky z ohniště a vypálené kusy mazanice.²¹

Zcela odlišného typu je obydlí se zaoblenými rohy, které se svými stupňovitě zahloubenými stěnami více přibližuje pojmu zemnice jako polozemnice (dno objektu leží 85 cm pod nynějším

Obr. 13. Pohansko u Nejdku. Železný talíř ze slovanské polozemnice (obj. I). Sonda II.

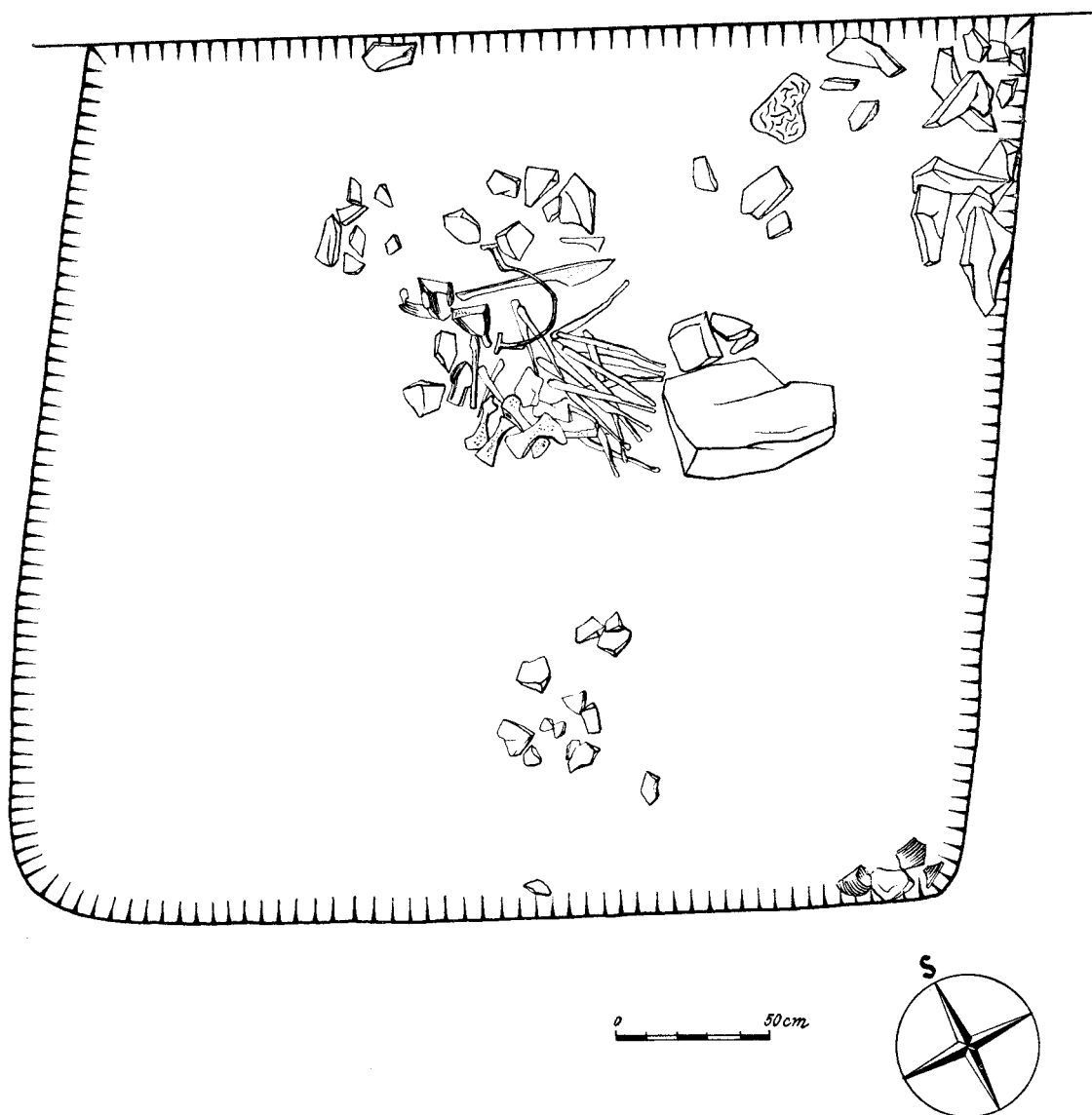
povrchem). Svým celkovým vzhledem se nejvíce blíží chatě z přítluckého sídliště. Zaoblené rohy stěn a stupňovitá úprava nasvědčují tomu, že obydlí mělo pletené stěny. V blízkosti ležící puklice štítu má typologickou obdobu například na Třebické u Dobřichova v Čechách.²²

V sídelních objektech výše popisovaného I. horizontu jsme našli zlomky keramiky pražského typu, odlišné podle použitého materiálu. Jsou tu jednak výrobky z blátivé hlíny s příměsí zrněk vápencového a křemencového kamene, jako například zlomky masivních nádob s nerovným, zhruba hlazeným povrchem. Okraje nezdobené keramiky jsou buď velmi málo nebo jen poněkud

21. Nálezový archiv AÚ ČSAV, pob. v Brně, Brno-Pisárky, č. j. 768. Nálezy uloženy v Moravském museu.

22. *I. L. Píž*, Archeologický výzkum ve středních Čechách, Praha 1893, 114, 135, t. XXVIII : 1.

vyhnuty (obr. 6 : 1 ; obr. 10 : 1 a 2). Rovněž některé střepy zdobené keramiky měly strukturu podobného materiálu. Tak nalezený zbytek malé nádoby, jejíž blátivá hlína je hustě promíšena drobnými vápencovými zrníčky, má výzdobu neumělé vlnovky. Jeden střípek z výdutě nádoby je zdoben vtlačovanými překrývajícími se kroužky.²³ Převážná většina ostatních výrobků má do hlíny přimíšeno ostřívo, drcené křeménky a zrnka písku (obr. 6 : 4, 5, 10).

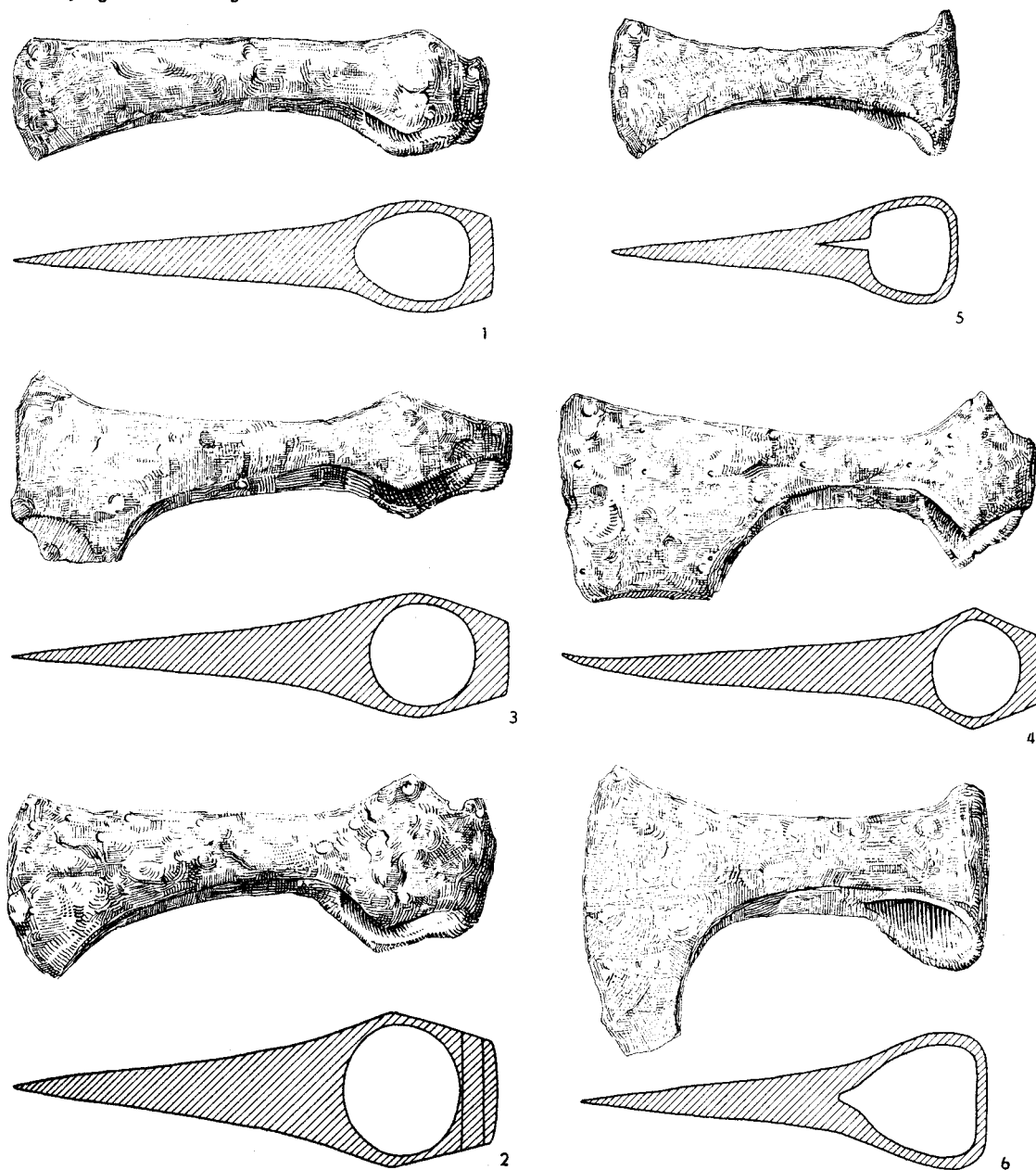

Obr. 14. Pohansko u Nejdku. Slovanská polozemnice se skladem železných výrobků. Sonda A. Obj. 12.

Jámové nejdecké sídelní objekty s keramikou pražského typu se nápadně shodují s obydlími zjištěnými na jiných nalezištích (Přítluky, Podivín, Dolní Věstonice, Brno-Pisárky); společné je i druhotné překrytí dna s ohništěm vrstvou kamení a humusu, které patrně pochází ze zříceného přestřešení. Od tohoto typu obydlí se ostře odlišují dokonalejší zahloubené chaty se zaoblenými stěnami a pecí v rohu (Přítluky, Nejdek). Teprve pokračující výzkumy budou moci řešit vztah těchto staroslovanských jednodušších obydlí k dokonalejšímu typu polozemnic s pecemi a otázku jejich posloupného či současného výskytu.

23. Podobný kroužkový ornament je také na keramice z přítluckého mohylníku. Vyskytuje se rovněž na nádobách římského období v Křepicích, o. Břeclav. Podle laskavého sdělení autora výzkumu I. Peškaře.

Nejdecké hradisko bylo také obýváno ve starší době hradištní, jak tomu nasvědčují zejména zlomky nádob na obrázku 10 : 2, 5, 7, 9, 10. Také rekonstruovaná nádoba cihlově hnědé barvy, zdobená nepravidelně rytými svazky rýh a šikmými vrypy, spadá ještě do II. stupně *Poulikova* dělení starší doby hradištní. Tato keramika má obdoby na blízkém slovanském sídlišti v Poštorné u Břeclavě,²⁴ jakož i v nejstarším sídlištním horizontu mikulčického hradiska.²⁵

Obr. 15. Pohansko u Nejdku. 1, 2, 3, 4, 5, 6. Sekerky ze skladu železných výrobků slovanské polozemnice. (obj. 12).

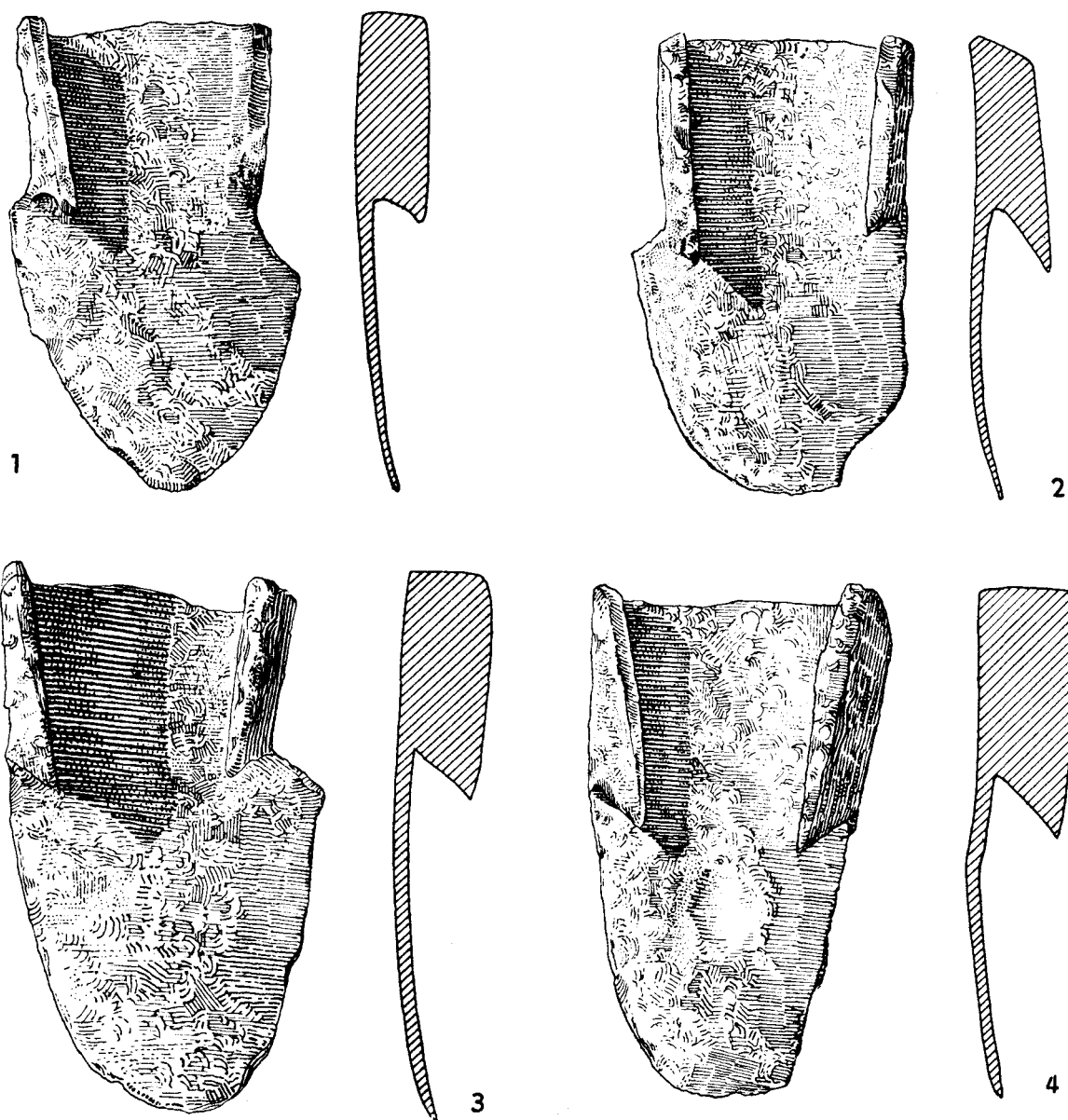
Nedaleko nejdeckého hradiště byly v roce 1952 prozkoumány *J. Nekvasilem*²⁶ čtyři ze dvanácti mohyl, rozkládajících se v lesním oddíle „U večere Páně“ (v katastru obce Bulhary, dříve Pulgar) na východním úbočí Pavlovských vrchů. Podle autora výzkumu mohyly tvořily skupiny. Byly zjištěny jednak mohyly bez pohřbů (tzv. kenotafické) a mohyly s pozůstatky žárových hrobů

24. B. Novotný, Slovanské sídliště u Poštorné, AR VIII 1956, 168 n., obr. 77 a 78.

25. J. Poulik, Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčic, Pam. arch. XLVIII 1957, 267, obr. 52, 53.

26. J. Nekvasil, Slovanské mohyly u Bulhar, AR VIII 1955, 75 n.

(mohyla IV). V jednom případě byl odkryt i kostrový pohřeb (mohyla III). V mohyle I ležely dvě nádoby. První nízká soudkovitého tvaru má silně prohnuté hrdlo a kuželovitě seříznutý okraj. Tělo nádoby je zdobeno ostře rytými, nepravidelně vodorovnými rýhami, které se střídají s nepravidelným svazkem vícenásobných vlnovek, rytých pětihroutým nástrojem. Jemně zrnitý materiál na lomu šedý je dobře vypálen (rozměry: v. 12 cm, průměr ústí 11,5 cm, průměr

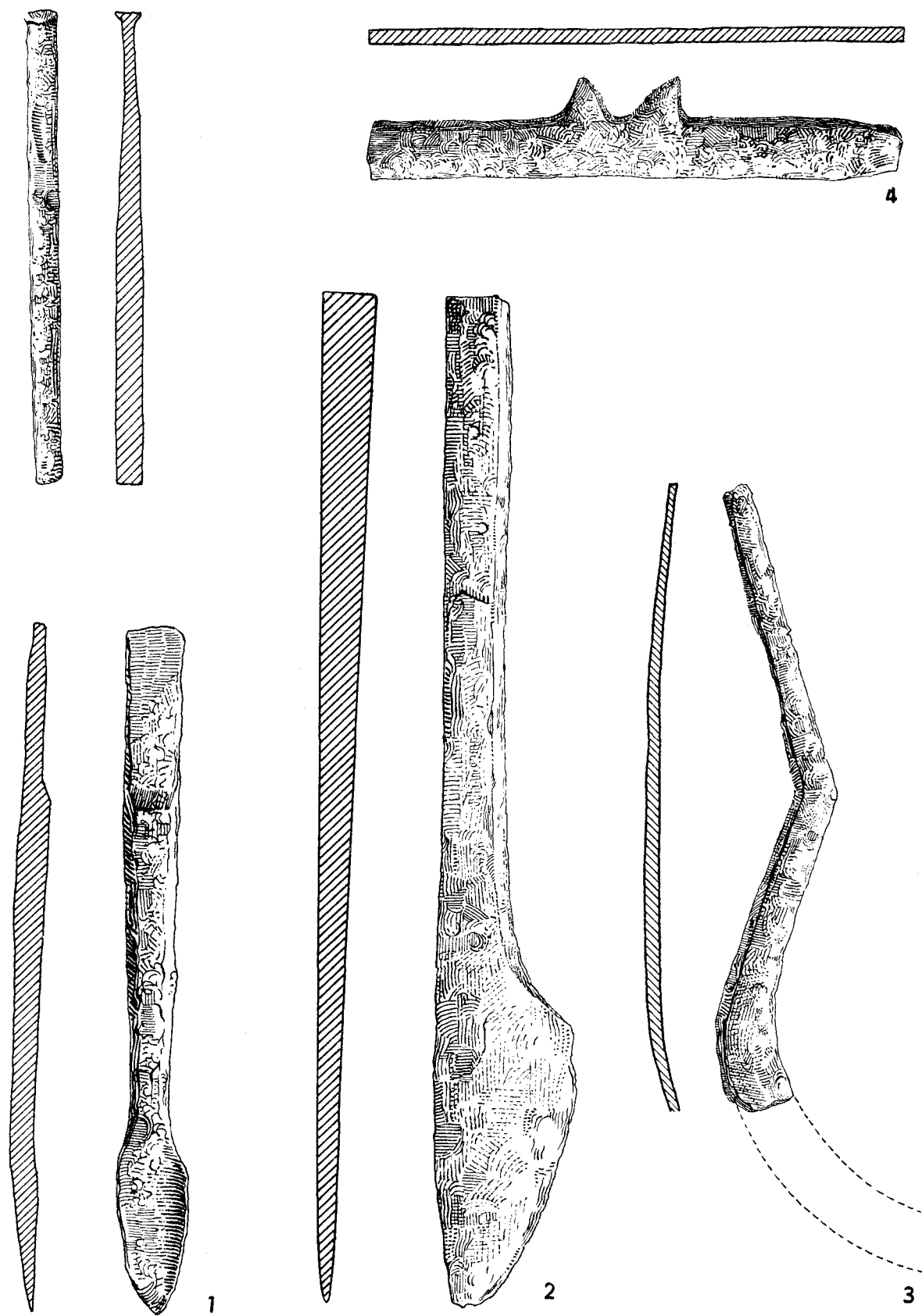

Obr. 16. Pohansko u Nejdku. 1, 2, 3, 4. Radlice ze skladu železných výrobků slovanské polozemnice (Obj. 12).

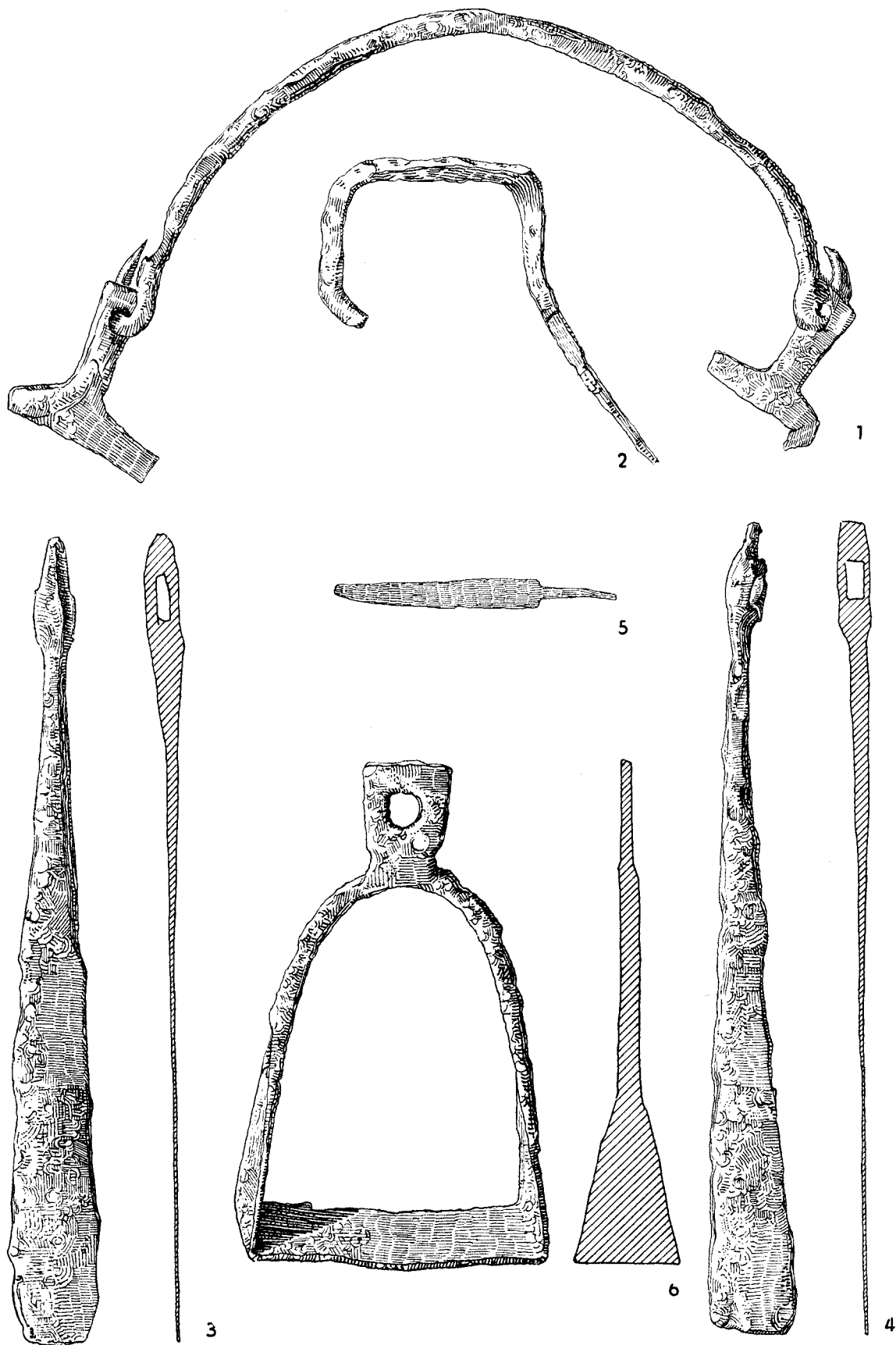
dna 8,2 cm; obr. 21 : 3). Z druhé vyšší nádoby se zachovaly dolní dvě třetiny s pozůstatky výzdoby strmé vlnovky, provedené čtyřhroutým nástrojem, která je jen málo zřetelně podtržena vodorovnou linií. Na středu dna je patrný vystouplý pozitivní otisk čepu osy kruhu (rozměry: dochovaná výška 18,7 cm, max. průměr 18,5 cm, průměr dna 9, cm, průměr otisku čepu 1,5 cm; obr. 22).

Tyto sporadické keramické nálezy, které *J. Nekvasil* rámcově zařazuje na konec 8. a do počátku 9. století n. l.²⁷, mají analogie rovněž v kostrových hrobech v oblasti mezi Dyjí a Dunajem.

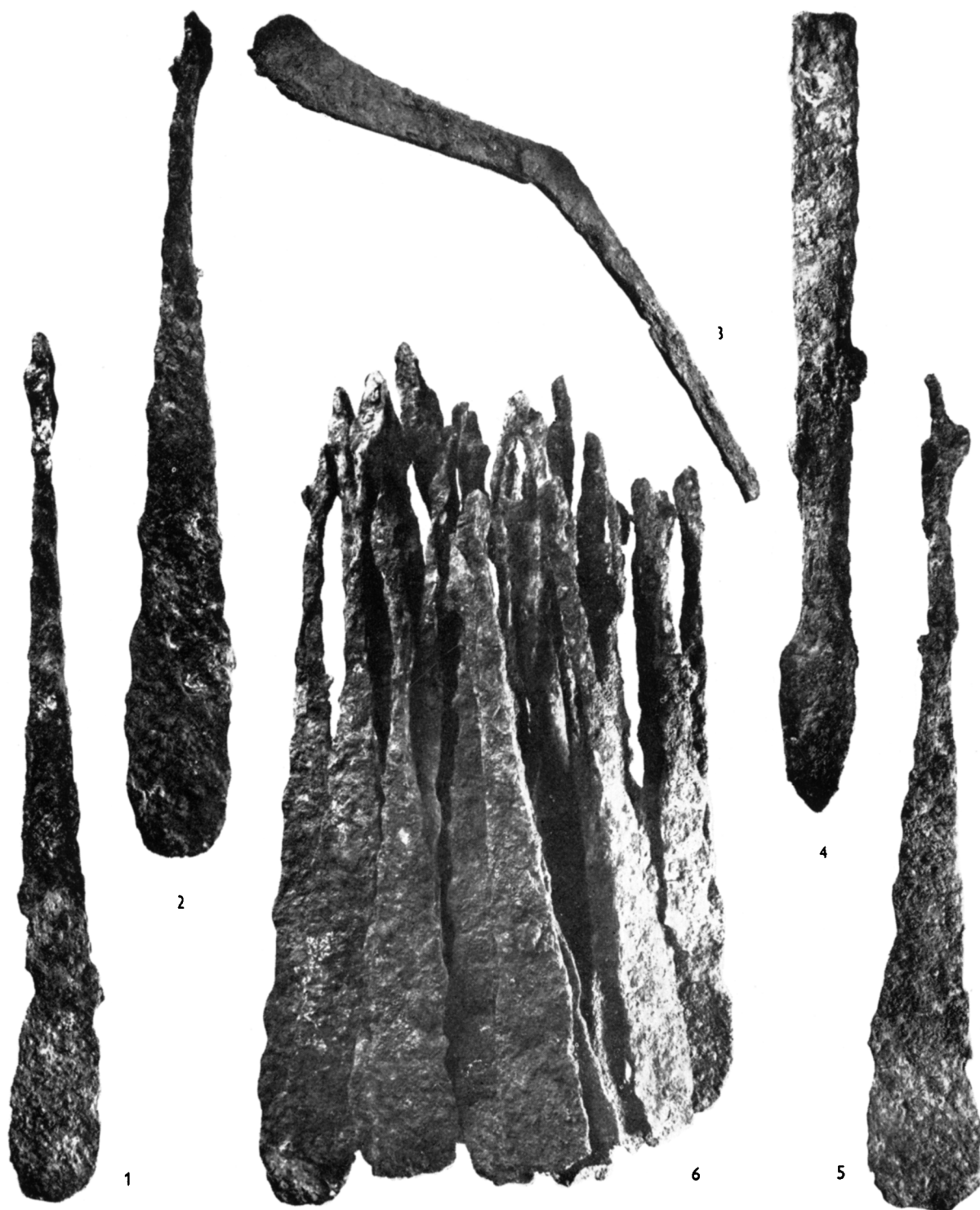
27. *J. Nekvasil*, AR VIII 1955, 76.

Obr. 17. Pohansko u Nejdku. 1. Dřátový nástroj. 2. Krojídlo. 3. Zlomek srpů. 4. Nástroj na obrábění os kol (osník). 5. Zlomek nástroje, patrně probíjedla. Z hromadného nálezu železných výrobků ze slovanské polozemnice (Obj. 12).

Obr. 18. Pohansko u Nejdku. 1. Držadlo vědra. 2. Poříz. 3.—4. Železné „sekerovitě“ hřivny. 5. Nůž. 6. Třmen.
Z hromadného nálezu železných výrobků ze slovanské polozemnice (obj. 12).

Obr. 19. Pohansko u Nejdu. 1, 2, 5, 6. „Sekerovitě“ hřivny. 4. Lžícovitý dlabací nástroj. 3. Zlomek srpů. Z hromadného nálezů železných výrobků slovanské polozemnice (obj. 12).

Geografická blízkost polohy tohoto pozoruhodného mohylového slovanského pohřebiště vzhledem k „Pohansku“ u Nejdu ukazuje na vzájemnou souvislost. Tomu nasvědčuje i podobná keramika, nalezená v sídlištních objektech hradiska (obr. 8 : 2, 4, 5, 6). Tyto nálezy jsou rovněž typologicky příbuzné s keramikou v horizontu mikulčického hradiska (Mikulčice — inv. čís. 594—589/58, 594—322/58, 594—2758/58, 594—3399/58 a pod.). Je rovněž pozoruhodné, že severozápadně od lesního oddílu „U večere Páně“ se rozkládá v jeho sousedství lesní oddíl, nazý-

vaný německými kolonisty „Todtenkopfleiten“. Jestliže zde byly při náhodných odkryvech nalézány (jak ukazuje název) lidské lebky, tj. zřejmě celé kostrové hroby, může zde být kostrové pohřebiště.²⁸ Jeho přítomnost by ovšem mohl prokázat další zjišťovací výzkum.

Po nálezech keramiky II. horizontu vyvstává naléhavá otázka, kdy vlastně vzniklo opevnění, které proměnilo doposud pouze přírodními překážkami chráněné místo v pevnost obehnanou

Obr. 20. Pohansko u Nejdku. 1 Železné nůžky z objektu v sondě I. 2 Výsada srnčího parohu. Sonda A. 3. Dno se značkou z výplně polozemnice s hromadným nálezem (obj. 12). 4 Zaoblený kus hlíny s otiskem břevna z konstrukce ve valu.

valy s palisádou. Bez podrobnějšího výzkumu ovšem nelze říci, zda místo nebylo ohrazeno již před navrhováním valů nějakým jednodušším opevněním. Jak bylo uvedeno výše, je severní část vnitřního areálu i opevněného předhradí neustále ničena erozivní činností severního (hlavního) ramene Dyje. Přitom byl prorván také vnitřní val a vytvořily se dva profily, na kterých je možno pozorovat způsob jeho výstavby. V severozápadní části hradiska je řekou narušený val za dnešního stavu široký 16 metrů (původně asi 12 m). Dochovalá dnešní výška činí v těchto místech 250 cm. V profilu bylo možno zjistit, že na původní terén byly na sebe na sucho naklady ploché, převážně pískovcové kameny v šesti vrstvách. Výše leží vrstva hlíny, kterou střídá vrstva kamenů a opět vrstva hlíny. V ní, asi pod polovinou dnešní výšky, leží ve směru po délce valu vedle sebe kladená kulatá břevna měřící 10 až 20 cm v průměru (obr. 23). Z nich se zachovaly duté otvory v hlíně s otisky kulatiny (obr. 20 : 4 a obr. 24). Nad nimi byla opět navršena hlína a vrstva plochých kamenů. Horní část valu s korunou, kterou uzavírá opět hlinitá vrstva, je zřejmě porušena a hlína je zejména splavena, jak ukazuje fakt, že na každé straně paty valu přibýlo 2 m hlíny. Val byl tedy stavěn

28. B. Novotný, K otázce vztahů mezi středohradištním a pozdněhradištním osídlením na území dnešní Moravy. Pam. arch. LIII 1962, 215.

poměrně jednoduchým způsobem. Na podezdívku na sucho kladených plochých kamenů byla střídavě pěchována hlína, zpevňována vrstvou kamenů a v jednom zjištěném případě vrstvou vedle sebe kladené kulatiny (obr. 24 dole). V narušených částech valu nebylo pozorovat nějaké úpravy, přestavby atp.

O způsobu stavby vnějších dvou pásem valů si bez dalšího průzkumu nelze učinit představu, neboť nebyly narušeny takovým způsobem, jako vnitřní opevnění. Jejich dnešní stav však ukazuje, že byly původně o něco nižší než vnitřní nejmohutnější val.

Materiálovými vlastnostmi a rázem výzdoby se většina keramických výrobků nejdeckých polozemnicově zahloubených srubových obydlí blíží nádobám II. až V. nálezového horizontu, který pro územně nepříliš vzdálené mikulčické hradisko vypracoval *J. Poulík*.²⁹ Plošně omezený záchranný a zjišťovací výzkum nemohl přinést vyčerpávající obraz, avšak keramické nálezy, získané ze čtyř úplně odkrytých a dalších pěti zjištěných obydlí, dovolují rámcově určit vznik slovanského osídlení ve starší době hradištní a největší jeho intenzitu do doby od 8. do konce 9., případně počátku 10. století. Výskyt staršího typu hrnčířských výrobků, spadajících ještě do 8. věku, ukazuje, že rovněž jejich nálezové prostředí — chaty — nutno uvádět do souvislosti se vznikem opevnění. K této podomácky vyráběné keramice staršího typu můžeme nalézt rovněž určité období v hrobové keramice pohřebiště „Na Zvolenicích“ ve Staré Břeclavi, které *I. L. Červinka*³⁰ zařazuje mezi „starší ploché hroby s kostrami“.

V nejdeckých polozemnicích se vyskytovala keramika dvojího typu (III. horizont), kterou lze lišit se od sebe jak rozdílnými materiálovými vlastnostmi, tak výzdobou a tvarováním okrajů. Prvním typem jsou nádoby s největší výdutí v horní třetině své výšky. Z hrdla je méně nebo více výrazně vytaženo ústí s trychtýřovitě nebo válcovitě zkoseným okrajem. Tmavohnědý nebo šedohnědý vypálený čistě plavený materiál, s příměsí drobných písčinných zrněk ostřiv, je na omak hladký. Charakteristickou výzdobu tvoří jednoduché široce ryté vlnice s kolmými nebo nakloněnými velkými výkyvy, které střídají mělce ryté nerovné horizontály (obr. 12 : 3 a 4). Jsou to v podstatě výrobky, které pro jejich charakteristické rysy označil *J. Poulík* jako blučinský typ.³¹ Výrobky z podobného materiálu bývají zdobeny i jinak. Tak například zlomek se zřetelnými stopami obtáčení

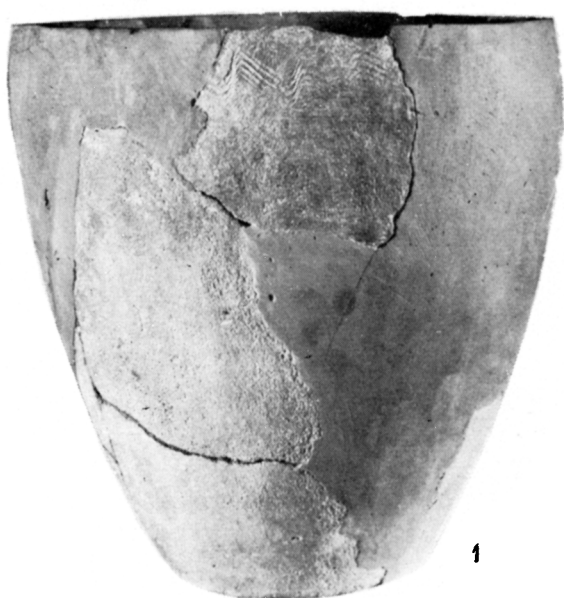

Obr. 21. Pohansko u Nejdku. 1. Zlomek sekerky z hromadného nálezů železných výrobků ze slovanské polozemnice (obj. 12). Bulhary, o. Břeclav. 2. Střep. 3. Nádobka ze slovanské mohyly I.

29. Výsledky výzkumu, 332, obr. 72, 99, 104.

30. *I. L. Červinka*, Slované na Moravě a Říše velkomoravská, Brno 1928, 149, obr. 12, t. III; též, „Pravěk“, 1933, obr. 41.

31. *J. Poulík*, Staroslovanská Morava, Praha 1948, 21, obr. 5.

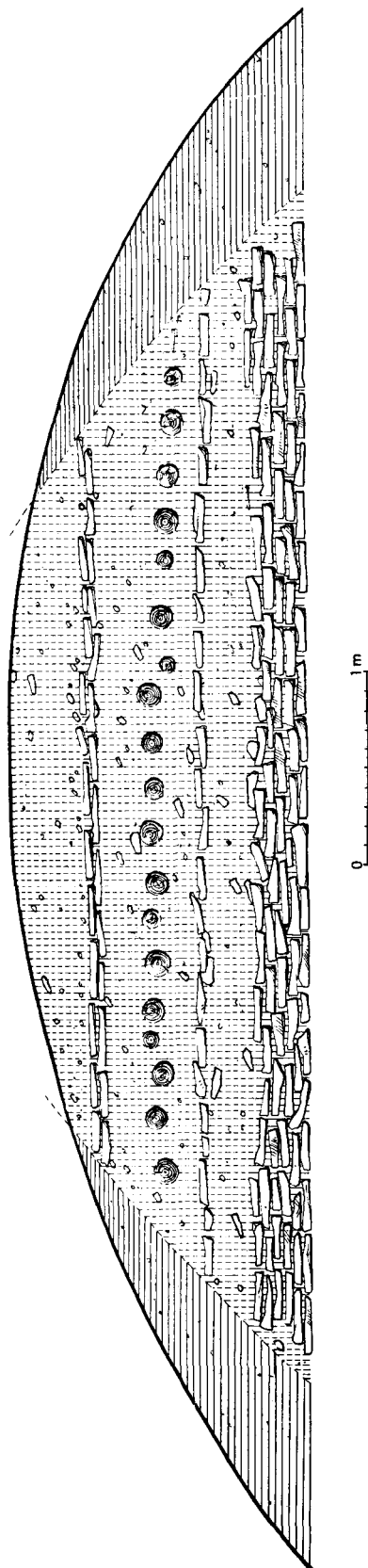
1

2

Obr. 22. Bulhary, o. Břeclav. Neúplná nádoba a její dno ze slovanské mohyly I.

hrdla na kruhu, jehož ústí má z vnitřní strany náznak žlábků pro poklici, má vpichovanou horizontálu (obr. 12 : 1). Střep z větší silnostěnné nádoby má stopy tuhy a je zdoben šikmými vrypy (obr. 12 : 2). Druhý keramický typ se od předešlého odlišuje. Jeho materiál šedohnědé barvy svou ostrohrannou strukturou přivádí k předpokladu, že byl uměle drcen, tj. patrně mlet. Po vypálení nabyl mnohem větší tvrdosti než hlína braná k výrobě předešlého druhu nádobí. Nalezené střepy nebo části nádob jsou pozůstatky z hrnců různých velikostí. Vyznačují se trychtýřovitě vyhnutým ústím s vnitřními výžlabky a vnitřně zvlněným profilem okraje. Výzdobu tvoří pravidelné i nepravidelné vlnovky a horizontální rýhy (obr. 25 : 1, 2, 6). Tato velmi dokonalá

Obr. 23. Pohansko u Nejdku. Kresebný průřez valem vnitřního areálu, který byl narušen tokem řeky.

keramika má jako zatím nejbližší analogii v V. a zejména VI. nálezovém horizontu mikulčického hradiska.³² Platí tedy i pro nálezy v nejdeckých obydlích poznatek o výskytu dvojího druhu keramiky v období, kdy v současné době překrývá zaostávající tradiční domácí výrobu dokonalejší způsob zhotovování nádob.

V sondě III byla rovněž odkryta část objektu s několika střepy vyspělé keramiky s tupouhle vyloženým ústím a prožlábnutým okrajem (například inv. čís. 677—74/57 nálezové zprávy). Zcela obdobné nálezy spatřujeme v VII. nálezovém horizontu mikulčického hradiska.³³ V povrchové vrstvě sondy III jsme rovněž zjistili střepy nádob pozdně hradištní doby (12. století). Typickým je okrajový střep, jehož žlábek hrdla přechází zaoblenou hranou v kolmo vytažený, z vnitřní strany trychtýřovitě zkosený okraj. Hliněný materiál nádoby obsahuje tuhu a povrch je z obou stran potažen tenkým hliněným nátěrem, vypáleným do červenohněda (například inv. čís. 677—78/54 nálezové zprávy). V důsledku ojedinělého výskytu výše popisované keramiky, nalezené v jednom objektu a povrchové vrstvě, se lze oprávněně domnívat, že tu bylo druhotné osídlení, které zde vzniklo až po zániku funkce opevnění hradiště. Ojedinělý sídelní objekt s výskytem keramiky 12. století by bylo lze uvádět do souvislosti se zaniklou vesnicí, kterou narušil tok severního (hlavního) ramene Dyje. Tato zaniklá vesnice leží ve vzdálenosti asi 2 km od nejdeckého hradiště po toku řeky. Pozůstatky chat lze spatřovat na pravém i levém břehu Dyje. V této souvislosti je nutno se ještě zmínit o kreslené tabulce mezi obrazovými přílohami *L. Červínková* rukopisu „Starí Moravané“^{33a} a která je označena podtitulkem „Haidenstätte“ — Podivín-Grad. Jsou to zřejmě náhodné nálezy z nejdeckého hradiště, které se dostaly do majetku Moravského musea a z nichž *I. L. Červínka* sestavil tabulku (obr. 26). Obě vyobrazené nádoby, železná „sekerovitá“ hrhva, čtyři kostěná šídla a nůž, mohou patřit k nálezům středohradištní doby. Vyspělý tvar srpů ukazuje na dobu druhotného pozdně hradištního osídlení.³⁴ Schematicky vyobrazené kopí (oštěp) a těžký nůž—sekáč nejsou zřejmě slovanského původu a mohou náležet zjištěnému laténskému osídlení (obr. 26 : 9 a 10).

Z Nejdeckého „Pohanska“ pochází rovněž kostěné předměty, z nichž některé ze sbírek Moravského musea³⁵ publikoval *V. Hrubý*.³⁶ Jsou to masivní šídla s opěrnou plochou v týlu, kterou tvoří zbytek kloubu. Štíhlý proplétáček je zhotoven ze zaječí kosti.³⁷ Jiný, masivní, který má například období v nálezech ze Starého Města,³⁸ jsme našli ve výplni polozemnice (obj. 2, inv. čís. 677 až 66/57). K dalším nálezům kostěné industrie z Nejdu patří zahrocený nástroj z jeleního parohu, tzv. roubík³⁹, s nedokončeným provrtem otvoru. Pro výrobu předmětů z parohoviny na „Pohansku“ svědčí nález odřezané výsady parohu (obr. 20 : 2) a parohové obklady střenky nože (obr. 25 : 3 a 5). V Moravském museu je rovněž uložen parohový výrobek, mající tvar rukojeti s otvorem (podle *V. Hrubého* „berla“)⁴⁰. K těmto nálezům se konečně řadí i zvířecí kost na jedné straně hladce vyhlazená (inv. čís. 677—30/57), která má období na četných moravských a jiných slovanských nalezištích a jsou obvykle vysvětlovány jako brusle.⁴¹ Zejména u tohoto druhu výrobků bez otvorů je nutno se přiklonit k výkladu *W. Hensela*,⁴² že jde o nástroje — hladidla, jichž se používalo patrně při zpracování kůží atp.

Pozoruhodné jsou rovněž nálezy žernovů na nejdeckém „Pohansku“. Druhotné použití žernovu jako materiálu k výstavbě pece (polozemnice obj. 1) má období v peci polozemnice líšeňského

32. *J. Poulik*, Pam. arch. XLVIII 1957, obr. 72.

33. *J. Poulik*, obr. 106, 107.

33a. Knihovna AÚ ČSAV pob. v Brně, inv. čís. 53.536.

34. *M. Beranová*, Slovanské žňové nástroje v 6.—12. století, Pam. arch. 104, obr. 2. Typ III d.

35. Moravské museum, inv. čís. 55560—55565.

36. Slovanské kostěné předměty a jejich výroba na Moravě, Pam. arch. XLVIII 1957.

37. *V. Hrubý*, Pam. arch. XLVIII 1957, obr. 4 : 21, 22 a obr. 5 : 1.

38. *V. Hrubý*, například obr. 5 : 14, 15 atp.

39. *V. Hrubý*, obr. 2 : 5.

40. *V. Hrubý*, 169, obr. 7 : 8.

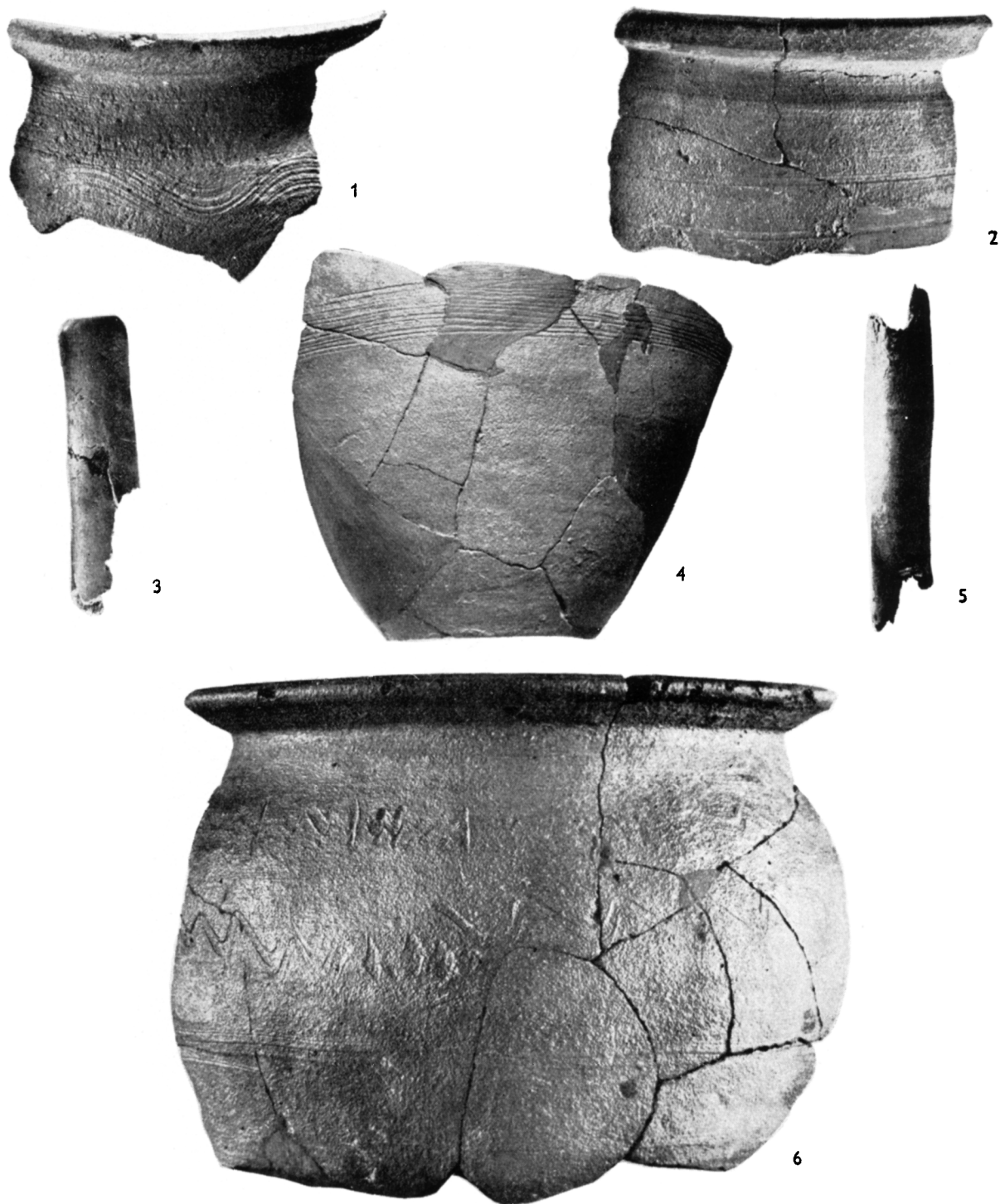
41. *V. Hrubý*, 173 n. obr. 12.

42. *W. Hensel*, Gród wczesnodziejowy w Klecku w pow. Gnieźnieńskim, Wiad. arch. XVI Warszawa 1939, 292.

Obr. 24. Pohansko u Nejdku. Nahoře: Vrstvy kamenů z konstrukce valu. Dole: Otvory po vyhnílych břevnech z konstrukce valu,

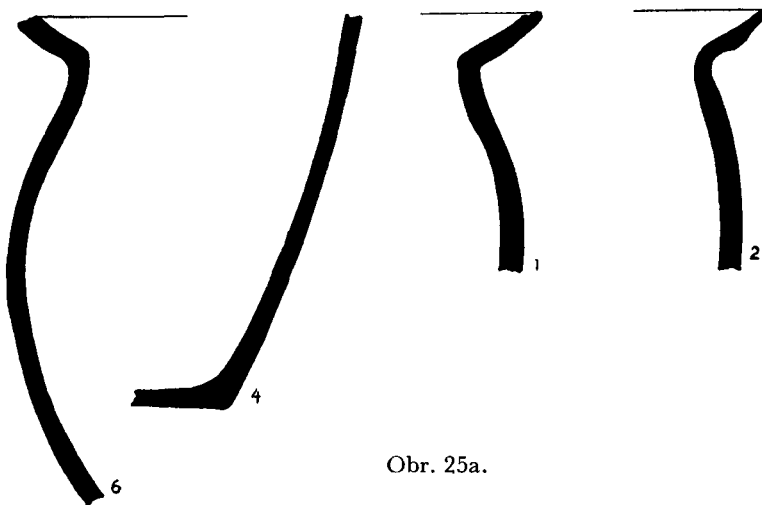
Obr. 25. Pohansko u Nejdku. 1, 2, 6. Výrobně pokročilejší stupeň keramiky III. slovanského horizontu.

hradiště „Staré Zámky“.⁴³ Nejdecké horní kameny — běhouny žernovů s charakteristickými výžlabky pro zachycení patrně železné osy, mají analogie u nás (například Mikulčice) i na slovanských hradištích a sídlištích v Rakousku⁴⁴ („Heidenstatt“ u Eggenburgu a nález z Kampu).

43. Č. Staňa, Slované obytné objekty na hradišti Staré Zámky u Líšně, Pam. arch. LI 1960, 249 n.; K. Černohorský, Pam. arch. XLVIII 1957, 495 n.

44. K. Černohorský l. c., obr. 4; M. Much, Über d. Mühlesteine von Kamp, MAGW 1 1871, 257.

Z nejdeckého „Pohanska“ pochází podle *Freisingových* záznamů⁴⁵ ještě jeden pozoruhodný nález. Je to nádobka z nazelenalého skla se vzduchovými bublinami, zdobená mřížkováním z nalepených nití. Ke dnu se rozšiřující nádobka má dno dovnitř kuželovitě prohnuté. Její kolmo vytažené ústí je ukončeno zaobleným a z vnitřní strany zduřeným okrajem. Nad poloviční výškou začíná výzdoba plastických nití, které končí v zataženém dnu (max. výška = 8,2 cm, $\varnothing$ ústí = 6,8 cm, max. průměr s nálitky = 8,8 cm, výška vydutí zataženého dna = 1,3 cm; obr. 24). Nádobka je patrně náhodným objevem snad učiněným při těžbě písku na hradišku a mimo zjištění, že pochází z nejdeckého „Pohanska“, nejsou známy její bližší nálezové okolnosti. Typologicky odpovídá nejdecké nádobce nález z bohatého kolínského dvojhrobu, uveřejněný *I. L. Pičem*.⁴⁶ Tvarem a výzdobou se jí rovněž blíží hrobový nález, datovaný do druhé poloviny 9. století ze švédské Birky,⁴⁷ nebo nález ze slovanského hrobu v jugoslávské Mejici u Buzeta.⁴⁸

Obr. 25a.

Nejvýznamnějším objevem na nejdeckém „Pohansku“ je sklad železných výrobků ve výplni polozemnice, zachráněné při melioračních pracích.⁴⁹

Jsou to nástroje zemědělské, dřevoobráběcí, součásti okovu, kování vědra, třmen a tzv. „sekerovité“ hřívný. Z výrobních zemědělských nástrojů jsou zejména pozoruhodné radlice a krojidlo. Všechny radlice byly přes nevelký rozdíl ve velikosti a tvarovou odlišnost určeny k jednostranné orbě s ostrím (při pohledu zepředu) na pravé straně. Nástroje nesou stopy upotřebení (poškození pravého okraje lopatky, obroušení nebo odlomení ostří a nejvíce namáhané horní části pravé strany (obr. 16 : 2 a 4) nebo odlomení jedné strany tuleje (obr. 16 : 1). U nalezených radlic lze pozorovat rozdílnou tvarovou specialisaci. Menší nástroje mají asymetrické lalokovité výběžky na obou stranách lopatek (u jedné je pravá strana ulomena), větší mají levou stranu lopatky souběžnou s tulejí a lalok pouze na pravé straně (u jednoho exempláře je tato nejvíce namáhaná část opět odlomena). Při podrobné prohlídce rádel z jiných nejen moravských, ale i slovenských a českých nálezů, zjistíme, že i ty jsou převážnou většinou používáním poškozeny nebo obroušeny, zejména na pravé straně, kde měly ostří, například nálezy z Ivanovic na Hané, Brankovic, Starého Města,⁵⁰ Mor. Sv. Jána, Devína,⁵¹ Gajar,⁵² Záhlinic⁵³ a pod. Také radlice z Čechůvek, kterou *M. Beranová*⁵⁴ považuje za levostrannou, měla ve skutečnosti ostří na pravé straně. To bylo orbou zcela obroušeno, takže tím více vyniká nepoškozená levá strana s lalokem. Podle uvedených nálezů lze tedy usuzovat, že ve středohradištním období převažují radlice s ostrím na pravé straně, tj. v pracovní poloze na straně levé. Je nutno si všimnout pozoruhodné skutečnosti, že vedle

45. *Freisingův* archiv, č. j. 677. Archiv AÚ ČSAV, pob. v Brně. Foto *Freising*.

46. *I. L. Pič*, *Starožitnosti země české*, III 1 338, t. XX : 4.

47. *F. Rademacher*, *Die deutsche Gläser des Mittelalters*, Berlin 1933, t. 31 : a.

48. *B. Marušić*, *Istra u ranom srednjem vijeku*, Pula 1960, t. VII : 1.

49. *B. Novotný*, *Nález skladu železných nástrojů na hradišti „Pohansko“ u Nejdku*, *Přehled výzkumů*, AÚ ČSAV, pob. v Brně, Brno 1958, 74 a d., t. 25, 26, 27.

50. *I. L. Červinka*, *Slované na Moravě*. t. XIX.

51. *J. Eisner*, *Základy kovářství v době hradištní v Československu*, *Slavia antiqua* I 1948, obr. 4.

52. *J. Eisner*, *Sídlíště ze starší doby hradištní v slovenském Pomoraví*, *Pam. arch.* XVII 1939—46, 99, obr. 5:11.

53. *M. Beranová*, *Počátek pluhu na československém území*, *AR X* 1958, 327, obr. 123 : 3.

54. *M. Beranová*, 326.

radlic malých rozměrů se vyskytují současně i radlice velké, jak tomu bylo například v hromadném nález z výše zmíněných Brankovic, Záhlinic nebo Ivanovic na Hané. Také nedaleko nejdeckého hradiště „Pohanska“ byl nalezen u Přítluk menší hromadný nález železných nástrojů ukrytých v nádobě. Spolu s kloučovnicí zde byla velká radlice s poškozeným hrotem lopatky (dochovaná délka 21,8 cm).⁵⁵ Větší rádla mají sice ostří nože většinou na pravé straně lopatky, tj. v pracovní poloze na opačné levé straně, byly však svou více symetrickou konstrukcí lopatky a tuleje určeny patrně k jednoduššímu způsobu orby. Okolnost, že se vyskytují spolu s tzv. kloučovnicemi jako v Brankovicích⁵⁶ nebo výše zmíněných Přítlukách, by mohla ukazovat na to, že ještě nekultivovaná půda byla napřed velkými motykami — kloučovnicemi — rozkopána a pak teprve brázdy rozhrnuty těmito rozměrnějšími rádly. Společný výskyt krojidla, které se svým typem se skoro rovným hřbetem přibližuje například nález z Žitavské Tóně,⁵⁷ s menšími radlicemi nejdeckého skladu by zase nasvědčoval existenci zdokonaleného pluhu s krojídlem — čereslem a proti předešlému typu s konstrukčně dokonalejším asymetrickým rádlím, které při soustavně obdělávané půdě krojídlem podříznutou půdu odvalovalo stranou.⁵⁸ Oba způsoby orby existovaly při neustále se rozšiřující kultivaci neobdělávané půdy dlouho vedle sebe. Rozměrnějších rádel se mohlo rovněž používat při zpracování těžších půd. Nástroj s lopatkovitým ukončením bývá považován za vrták. Může to však být dláto na vyhlubování rýh do dřeva. Opravdový vrták s tordovaným funkčním hrotem jsme našli ku příkladu při výzkumu slovanské zemnice v Hradci u Opavy,⁵⁹ Podobné dva menší nástroje byly nalezeny v Mikulčicích.⁶⁰ Dřevorubecké tesařské nástroje zastupuje v nejdeckém nález soubor šesti seker a jednoho zlomku sekerky. Některé z nich je ovšem možno považovat za zbraně. Ani jedna sekera není tvarově totožná s druhou. V nálezu převažují typy s krátkými ostny při násadním otvoru, které se blíží svou podobou nástrojům a zbraním, zařazovaných *ž. Poulikem* do 2. typu jeho dělení.⁶¹ Charakteristickým znakem čtyř nejdeckých výrobků je velmi krátký tyl. Tak sekerka — bradatice (obr. 15 : 4) má určitou obdobu v nález z kostrového hrobu v Brně-Maloměřicích.⁶² Sekerka (obr. 15 : 2) se opět přibližuje podobě nástroje z mohylového hrobu u Luhačovic.⁶³ Pro velmi úzkou sekerku (obr. 15 : 1) by pro její tvar bylo možno sledovat určitou dobu ve zbrani z mohyly XXV Vysočanského pohřebiště.⁶⁴ Ta však má nasadní ucho zhotoveno jiným způsobem a bez ostnů. Velmi nízké ostny má také štíhlá sekerka s nahoru zdviženým ostřím, jejíž tvar je rovněž odvozen od moravské bradatice (obr. 15 : 3).⁶⁵ Také pro tento tvar je prozatím obtížné nalézt přesnou dobu. Od ostatních zcela se odlišujícím způsobem jsou vyrobeny dva nástroje se zaobleně hraněným násadním otvorem. Jejich těla jsou zkována ze dvou dílů. Opěry topůrka tvoří již boční laloky, ale oboustranné vytažení tylu (obr. 15 : 5 a 6). Je pozoruhodné, že pro typ malé sekerky můžeme najít, zejména pokud se týče tylních trnů, určitou dobu v nález až z českého Levého Hradce.⁶⁶ Tento výrobek však nemá směrem nahoru zvednuté ostří. Co do techniky zkuť těla sekerky ze dvou částí, avšak opět bez tylních trnů, odpovídá tomuto nález sekerka se širokým zploštělým tylem a hraněně oválným násadním otvorem z Mikulčic.⁶⁷ (délka 8,8 cm, šířka otvoru 3,5 cm). Pro sekeru — širočinu (obr. 15 : 6) lze hledat určitou dobu v nález z jiříkovického hrobu (jednostranná

55. Tento nález zpracovává K. Černohorský, kterému děkuji za poskytnuté informace.

56. *ž. Eisner*, Základy kovářství, obr. 4 : 6 a 13.

57. *ž. Eisner*, Základy kovářství, obr. 2 : 1.

58. *ž. Filip*, Staroslovanské zemědělství v Československu, Český lid 4 1949, 194 a d.

59. *B. Novotný*, Archeologický výzkum Hradce u Opavy, Slezský sborník, Slezský ústav ČSAV 1959, 57, 4, 447, obr. 16 : 3.

60. Nálezový protokol Mikulčice. Inv. čís. 594—857/55, M 1536e56, 594—5091/58.

61. *ž. Poulik*, Staroslovanská Morava, 34 a d.

62. Moravské museum, inv. čís. 76.941—53.

63. *I. L. Červinka*, Slované na Moravě, t. II : 6.

64. *ž. Král*, Slovanský mohylník ve Vysočanech nad Dyjí, Pam. arch. L. 1959, 213, obr. 15 : 3.

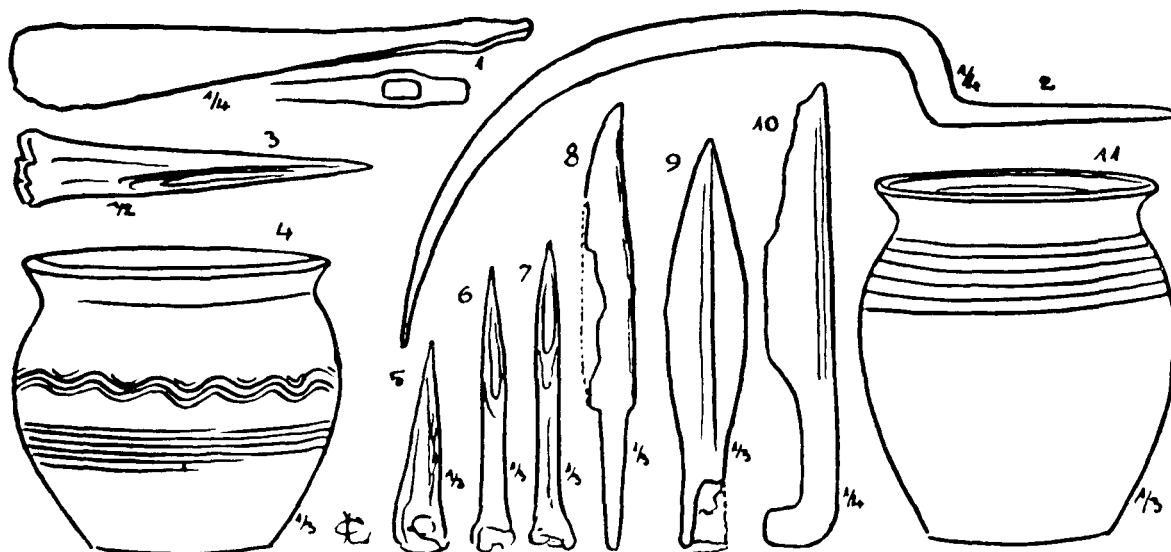
65. *I. L. Červinka*, Slované na Moravě, t. I : 7 a 9; *ž. Eisner*, Základy kovářství, 380. *ž. Poulik*, Staroslovanská Morava, 35.

66. *I. L. Píř*, Čechy za doby knížecí, t. XXXII : 3.

67. Nálezový protokol Mikulčice, inv. čís. M-111/56.

širočina s oblým týlem.⁶⁸ Vzdálenějším tvarem s oddělenou čepelí je pak sekerka — širočina ze známého „knížecího“ hrobu kolínského v Čechách.⁶⁹

Předmět se dvěma zuby (obr. 17 : 4) je vykládán například v polské literatuře⁷⁰ jako kolářský nástroj (osník) k obrábění dřevěných os kol. Podobné tři nástroje byly nalezeny rovněž v Mikulčicích⁷¹ (délka 14,9 cm, 14 cm a 7,8 cm) a nemusely sloužit pouze k obrábění os, ale podle tvarů zubů snad i k opracování dřevěných loukotí kol. K opracování dřeva sloužil také poříz (obr. 18 : 2), jehož obdobu máme v nálezech líšeňského hradiska „Staré Zámky“.⁷² Podobné nástroje jsou známy i u východních Slovanů.⁷³

Obr. 26. Pohansko u Nejdu. Nálezy z hradiště Pohanska podle I. L. Červinky. Podle přílohy k rukopisu „Staří Moravané“. Archiv AÚ ČSAV, pob. v Brně.

Zlomek tyčinkového nástroje, který má na horním konci stopy po úderech a dolní funkční část odlomenou (obr. 17 : 5), mohl být podobným probíjedlem, jaké bylo nalezeno na hradisku „Staré Zámky“,⁷⁴ Malý nožík patří k běžným typům, které se vyskytují jak v hrobech, tak i sídelních objektech střední doby hradištní (obr. 18 : 5). Jednoduchá rukojeť vědra a tvar jeho okutí má analogie v moravských nálezech, například Blučina. IV. hrob nebo Boleradice, 32 hrob⁷⁵ (obr. 18 : 1). Obroučky z věder se rovněž vyskytly v hromadném líšeňském nálezu.⁷⁶ Třmen nejdeckého hromadného nálezu má obdobu v jarohněvickém hrobě.⁷⁷ Zdobenější třmen podobného typu pochází z Turčianské Blatnice.⁷⁸ Třmeny se již vícekrát vyskytly v hromadných nálezech, jako například v Ivanovicích na Hané nebo Brankovicích. Rovněž tzv. sekerovité hřivny se vyskytly v hromadných nálezech, jako ve Starém Městě⁷⁹ nebo v Mikulčicích.⁸⁰ Tyto předměty

68. J. Skutíl, Moravské prehistorické výkopy a nálezy oddělení moravského pravěku Zemského musea 1933—1936, ČZM XXX 1937. Zvl. otisk 185, obr. 30 : 2.

69. I. L. Píř, Čechy, t. XX : 1.

70. W. Hensel, Słowiańczyzna wczesnośredniowieczna, Warszawa 1956, obr. 165 : 1; obr. 202.

71. Nálezový protokol, Mikulčice, inv. čís. 594—5277/58, 594—5778/58, 594—5029/58.

72. Č. Staňa, Depot želez a žernovů na slovanském hradišti Staré Zámky u Líšně, Eisnerův sborník, Sbor. čs. spol. arch. I Brno 1963, 110 n.

73. Například G. B. Fedorov, Gorodišče Jekimaucy, K S IIMK 50 1953, 118. Náleží 10. a 11. století.

74. Č. Staňa, Depot želez. I. c.

75. J. Poultík, Staroslovanská Morava..., t. XLVIII; t. LXI.

76. Č. Staňa, Depot. želez. I. c.

77. I. L. Červinka, Slované na Moravě, t. I.

78. J. Eisner, Základy kovářství, t. XXI.

79. I. L. Červinka, Slované na Moravě, t. XXI.

80. J. Poultík, Výsledky výzkumu, 356, obr. 109.

bývají nalézány patrně výhradně v sídelních objektech a vrstvách.⁸¹ *H. Ohlhaver* považuje sekero-
vité hřivny, které jsou časově a tvarově shodné s norskými nálezy,⁸² za formu surového železa,
které mělo směnnou hodnotu jako platidlo. *Ľ. Eisner*⁸³ správně usoudil, že jsou to „místní výtvo-
ry, jímž vzorem byla štíhlá moravská sekera“. Na odvozenost od tvaru seker ukazují zvláště protáhlé
předměty hromadného nálezů z Mutěnic,⁸⁴ z nichž jeden již ani sekerou není. *I. L. Červinka* je
považoval za „nějaký odborný nástroj tesařský s malým uchem a táhlým zakulaceným ostrím“.
Tento předmět zřejmě ztrácí svoji původní účelovou funkci a nabývá jiné, při čemž podržuje tvar
původního nástroje, i když značně deformovaný. Je dokladem toho, že sekero-
vité hřivny jsou odvo-
zeny z nástrojů — seker klučovnic. Sekery byly jedním z nejpožadovanějších nástrojů, kterých bylo
nezbytně třeba při vnitřní kolonizaci za účelem rozšiřování orné plochy. Proto je pochopitelné,
že jako u jiných národů, tak také u západních Slovanů, obývajících naše země, vlastnictví takové
seker — klučovnice, představovalo již ve starší době hradištní jistě těžko nahraditelný nástroj
velké ceny. Je tedy možné, že vlastnictví sekery bylo brzy spojeno s pojmem nabývání vlastnictví
pozemku, tj. vykloučení půdy, případně zapůjčení sekery za tímto účelem, bylo spojeno se zadlužen-
ím se. (V této souvislosti může být starým jazykovým residuem nyní obrazná lidová rčení, jako
„zatnout sekeru“ apod., tedy ve smyslu zadlužit se.)⁸⁵

Jako celek se nejdecký hromadný nálezy, uložený přímo v obydlí, skládá z většinou užíváním
poškozených železných výrobků a ze železného polotovaru — platidla s konstantní směnitelnou
hodnotou. Sklad, v němž převažují výrobní nástroje zemědělského a dřevoobráběcího rázu, odpoví-
dá celkovému charakteru hradiska, jako lokálnímu ústředí zemědělské a pastvinářské oblasti.

V sedmnácti podobných skladech byly zjištěny celkem 33 druhy výrobků ze železa, z nichž nej-
větší měrou převažují zemědělské výrobní nástroje.⁸⁶ Výskyt žernovů⁸⁷ ve dvou skladech (Staré
Město a „Staré Zámky“ u Líšně) může potvrzovat názor,⁸⁸ že byly rovněž předmětem obchodu.
Každým způsobem je nutno počítat s jejich specializovanou výrobou a dálkovým transportem
z míst těžby vhodného kamene (viz například název kopce Žernová u Předměstí, názvy obcí
Žernov, Žernovice, Žernovník, Žernůvka a pod.). Sklady železných výrobků jsou patrným dokla-
dem majetnictví a zároveň také obchodní zprostředkovatelské činnosti mezi výrobcem — kovářem —
a používatelem. Již výše bylo poukázáno na obzvláštní význam vlastnictví seker k vykloučení
a rádel k orbě. Podle *Helmholdova* líčení⁸⁹ se slovanský způsob vymáhání desátku odlišoval od ger-
mánského. Z toho bylo usouzeno, že určování velikosti usedlostí podle počtu pluhů bylo u Slovanů
známo již před zavedením církevního desátku.⁹⁰ Podle výkonnostní hodnoty a počtu nástrojů
(a s tím souvisejících nezbytných potahů) mohla být ve vyspělé velkomoravské společnosti hodno-
cena kapacita určité hospodářské usedlosti. Vycházíme tedy z předpokladu, že tzv. depoty želez-
ných předmětů nejsou obchodními sklady, ale vlastnictvím určitého majitele, který buď se svými
lidmi klučil a obdělával svoje pozemky nebo jednotlivé nástroje za poplatek zapůjčoval. Tomu
nasvědčuje opotřebenost nástrojů. Ve srovnání s nálezy menšího množství nebo pouze jednotli-
vých nástrojů v obydlích i na venkovských hradištích a sídlišťích výrazně vystupuje diferencova-
nost zemědělské složky velkomoravské společnosti, tak zřetelně dokumentovaná nálezy na velkých
střediscích městského rázu.

V nejdeckém skladě se vyskytují pokročilé tvary sekerek bez týlu a radlic společně s krojidlím.
V důsledku nových objevů (zejména v Mikulčicích) dosvědčujících vyspělost velkomoravského
kovářství lze připustit, že tyto vyspělé typy seker byly (srovnáme-li je ku příkladu s typickými
bradaticemi s dlouhými ostny) produkty zdokonalené domácí výroby funkčně specializovaných

81. *V. Hrubý*, Staré Město, 278.

82. *H. Ohlhaver*, Frühmittelalterliche Eisenbarren aus Staré Město in Mähren, Germania 23 1959, 119 a d.

83. *Ľ. Eisner*, Základy kovářství, 388.

84. *I. L. Červinka*, Osídlení Hodonínska v pravěku, Pravěk 1933, 47 n., obr. 45.

85. *V. Machek*, Etymologický slovník jazyka českého a slovenského, Praha 1957, 442. Heslo „sekyra“.

86. *Č. Staňa*, Depot. želez. I. c.

87. K této problematice viz zejména *K. Černohorský*, Pam. arch. XLVIII 1957, 520 n.

88. *Č. Staňa*, Depot želez. I. c.

89. *Helmholdi Chronica Slavorum*, MGH 20, 21, 81.

90. *A. Šubrtová-Petráňová*, Staré aratrum — pluh jako usedlostní jednotka, ČSPS LXIV 1956 22 n.

nástrojů. Již u výrobků nejdeckého skladu lze pozorovat, že místo dlouhých opěrných bočních ostnů byly na mladších sekerách vykovány široké a nízké výběžky. Přesunutí opěrného štítu do týla nástroje znamená i změnu výrobního postupu. Rovněž v odlišnosti tvarů a velikosti radlic lze, s přihlédnutím na dosavadní fond nálezů, spatřovat v období vrcholného rozvoje velkomoravské společnosti zvyšující se růst produktivity zemědělské výroby. Rovněž sekerovité hřivny se neobjevují dříve než ve vyspělé středohradištní době. Tyto okolnosti spolu s výskytem a výše provedeným rozbořem vyspělé středohradištní keramiky svědčí proto, že hromadný nález, jak dokládá také obsah chaty, v níž byl objeven, byl tam uložen ne dříve než ve druhé polovině 9. nebo počátkem 10. století, kdy je možno počítat se zánikem funkce celého opevnění.

Na nejdeckém „Pohansku“ byly odkryty také objekty ze starší doby hradištní, ale převážná většina obydlí patří do pokročilého středohradištního období. Ze šesti zkoumaných objektů — pět ve vnitřním areálu opevnění a jeden v blízkosti valu na vnější straně — byly čtyři polozemnice větších rozměrů s obdélnými nebo přibližně čtvercovými kamennými pecemi (180 × 100 cm, 130 × 120 cm, 150 × 140 cm apod.) a dvě zřejmě menší chaty, pokud lze usoudit podle rozměrů jejich pecí (90 × 75 cm a 85 × 70 cm). Zjištěné rozměrnější obydlí v trojúhelném prostoru „předhradí“ mezi opevněním a rozdvojením Dyje ukazuje, že je zde možno očekávat výskyt dalších obydlí. Největší koncentrace chat je v severozápadní části hradiště, kde opevnění tvoří ohyb s výběžkem podobným bastionu. Výška ohrazení v těchto místech chránila zde stojící obydlí také proti větru nebo šikmo padajícímu dešti.

Záchranný a zjišťovací výzkum nejdeckého „Pohanska“ nemohl pro omezený rozsah odkryvu záchranného rázu a pro poměrnou řídkost osídlení přinést více světla k otázce vývoje slovanského obydlí v moravském prostředí. Pozoruhodné je pouze zjištění výskytu větších a menších chat. Přesto je však možno v této souvislosti poukázat na to, že polozemnice, které se již blíží typu staveb na úrovni terénu, možno považovat v podstatě za vývojově pokročilejší typ nežli hlouběji zapuštěnou zemnici (v určité fázi vývoje se mohou vyskytovat přirozeně oba typy vedle sebe). Tak například v Mikulčicích byly v období staršího osídlení hloubeny rozlehlé a hluboké zemnicové příbytky,⁹¹ sestávající z několika nepravidelných jam různé hloubky. Nad nimi pak byly zjištěny polozemnicové příbytky. Podobná situace byla i ve zkoumané části předhradí. Pro typ výšinného ostrožného hradiště možno sledovat podobnou situaci na „Starých Zámcích“ u Líšně, kde pod nejdeckými, v jádře analogickými, polozemnicovitě zahluobenými sruby s kamennými pecemi⁹² při posledních odkryvech odkryl Č. Staňa poměrně velmi dobře zachovalou hlubokou zemnici.⁹³ Také při výzkumu slovanského hradiště Klučova ve východní oblasti středních Čech bylo prozkoumáno J. Kudrnáčem⁹⁴ 14 sídelních objektů — zemnic a polozemnic. Jedna starší zemnice

Obr. 27. Pohansko u Nejdku. Skleněná nádobka. Nález z hradiště Pohanska, podle H. Freisinga. Foto Freising. Archiv AÚ ČSAV, pob. v Brně.

91. J. Poulik, Velkomoravské hradiště Mikulčice, Gottwaldov 1959, 27.

92. Č. Staňa, Slovanské obytné objekty..., I. c., 240 n.

93. Podle laskavého sdělení Č. Stani.

94. J. Kudrnáček, Datování zániku Klučovského hradiště a historický vývoj ve východní oblasti středních Čech. Referáty o pracovních výsledcích čsl. archeologů za rok 1959. Část I, Liblice 1960, 100 n.

byla zčásti stržena při hloubení mladšího slovanského příkopu. Uvedenému zjištění odpovídají v podstatě i vývody A. Hejny.⁹⁵

O nejdeckém „Pohansku“ se zmiňuje již zpráva z konce 13. století. Roku 1292 vlastnil Nejdek (Neydekk) Sifridus orphanus.⁹⁶ Při stanovení rozmezí mezi obcemi Nejdek a Přítlukami vedly hranice přes polovinu místa zvaného „Purchstall“ (Burgstall), tj. přes zaniklé opevnění. G. Wolny⁹⁷ na tomto místě, později zvaném „Heidenstätte“, hledal zaniklý hrad ze 13. století. I. L. Červinka⁹⁸ pokládal nejprve hradisko za dlouho hledaný „Podivíngrad“. Později tento názor opustil, avšak setrval na mínění, že hradisko náleží mezi „Břetislavova hradiště pohraniční“ a že bylo osídleno v této době a později.⁹⁹ Červinkou popisovaný srp a zlomky mladohradištních nádob náleží druhotnému velmi řídkému osídlení, které využilo výhodné polohy zaniklého opevnění. Teprve zjišťovací a záchranný výzkum, prováděný referentem, mohl doloženě prokázat, že „Pohansko“ u Nejdku bylo opevněním střední doby hradištní. V této souvislosti je možno se ještě zmínit o pozoruhodném názvu blízko ležící obce, přejmenované teprve nedávno na Bulhary. Vesnice se dlouhá staletí správně jmenovala Pulgary. Bylo by otázkou filologického rozboru, zda se v tomto názvu neukrývá staroslovanský tvar (udržující se i v německém zkomoleném Pulgram), který mohl mít ještě vztah ku zaniklému hradisku (pomístný název Gräzl = grad, snad tedy Puljgrad?).

Zjišťovací výzkum přirozeně nemohl odhalit všechny objekty vnitřního areálu hradiska, avšak podle provedených odkryvů lze s velkou pravděpodobností určit, že jižní a východní část byla velmi řídko osídlena. Pozoruhodný je příkop, který přiváděl v jihozápadní části vodu do hradiště. Jeho přítomnost potvrzuje opět útočištný charakter opevnění a jeho funkci obranné základny pro obyvatelstvo a dobytek ze širšího zemědělsko-pasteveckého okolí. Přívod vody do opevnění sloužil jistě i v klidných dobách jako napajedlo dobytka a zejména ceněných koní. Jejich chovu na nejdeckém hradišti nasvědčuje jak výskyt orného nářadí, jehož majitel jistě vlastnil i potah, tak třmene, který se vyskytl v odkrytém skladu železných výrobků. Původně byl patrně do většiny nížinných hradišť zajištěn přívod vody. Na území, ohraničeném vodním příkopem a valy ve vnitřním areálu nejdeckého hradiště, nebylo stopy „po kulturní vrstvě, která pokrývala ostatní plochu. Je tedy možné, že toto místo bylo určeno výhradně k chovu dobytka, respektive koní. V této souvislosti je možno připomenout existenci tzv. „kobyliho pole“, které je podle V. Vaněčka,¹⁰⁰ starým slovanským zařízením, jehož význam jako právní instituce se v průběhu doby měnil a vyvíjel. Význam chovu koní u Slovanů dokládá také L. Niederle. Patrně prvním naším nejstarším písemným dokladem o vytyčení zvláštního pozemku, určeného ku chovu koní, je zpráva v listině litoměřické kapituly,¹⁰¹ pocházející patrně z roku 1057. Také v té době byla „kobyli pole“ zakládána v inundacním terénu nezalesněných luhů v povodí řek a potoků. V rámci velkomoravské vyspělé společnosti lze tedy připustit existenci těchto „kobylich polí“, která byla zakládána k ochraně vysoce ceněných klisen také uvnitř opevnění útočištných hradišť zemědělských a dobytkařských oblastí, jak tomu nasvědčuje například situace na nejdeckém „Pohansku“. Slovanské obydlí bylo zjištěno rovněž na terase v písčínku u Bulhar.¹⁰² Také v nedalekých Rakvicích dokládají venkovské osídlení nálezy slovanských nádob, jejich střepů, nože srpy, nůžky, šipky apod.¹⁰³

Na nejdeckém hradisku nebyly zjištěny slovanské hroby a také žádné stopy pozůstatků nějaké kamenné stavby. Podobná situace byla po předcházejících výzkumech¹⁰⁴ pozorována i na rozlehlém slovanském opevnění „Petrově louce“ u Strachotína, kde bylo doposud zjištěno řídké

95. A. Hejna, K otázce západoslovanských obytných stavení a sídlišť v období raného feudalismu. Sborník „Vznik a počátky Slovanů“ III Praha 1960, 251.

96. Cod. dipl. Mor. IV, 389.

97. G. Wolny, Brünnner Kreis II (I. Abth.) 310, 334.

98. I. L. Červinka, Kde stával hrad Podivín, Sborník velehradský, n. ř. č. 13 1942, 14.

99. I. L. Červinka, Slované na Moravě, 123. J. Poulík, Jižní Morava, země dávných Slovanů, Brno 1950, 98, p. 213.

100. V. Vaněček, České „kobyli pole“ jako právní instituce. Rozpravy ČSAV, Praha 1959, 69, seš. 2, 15.

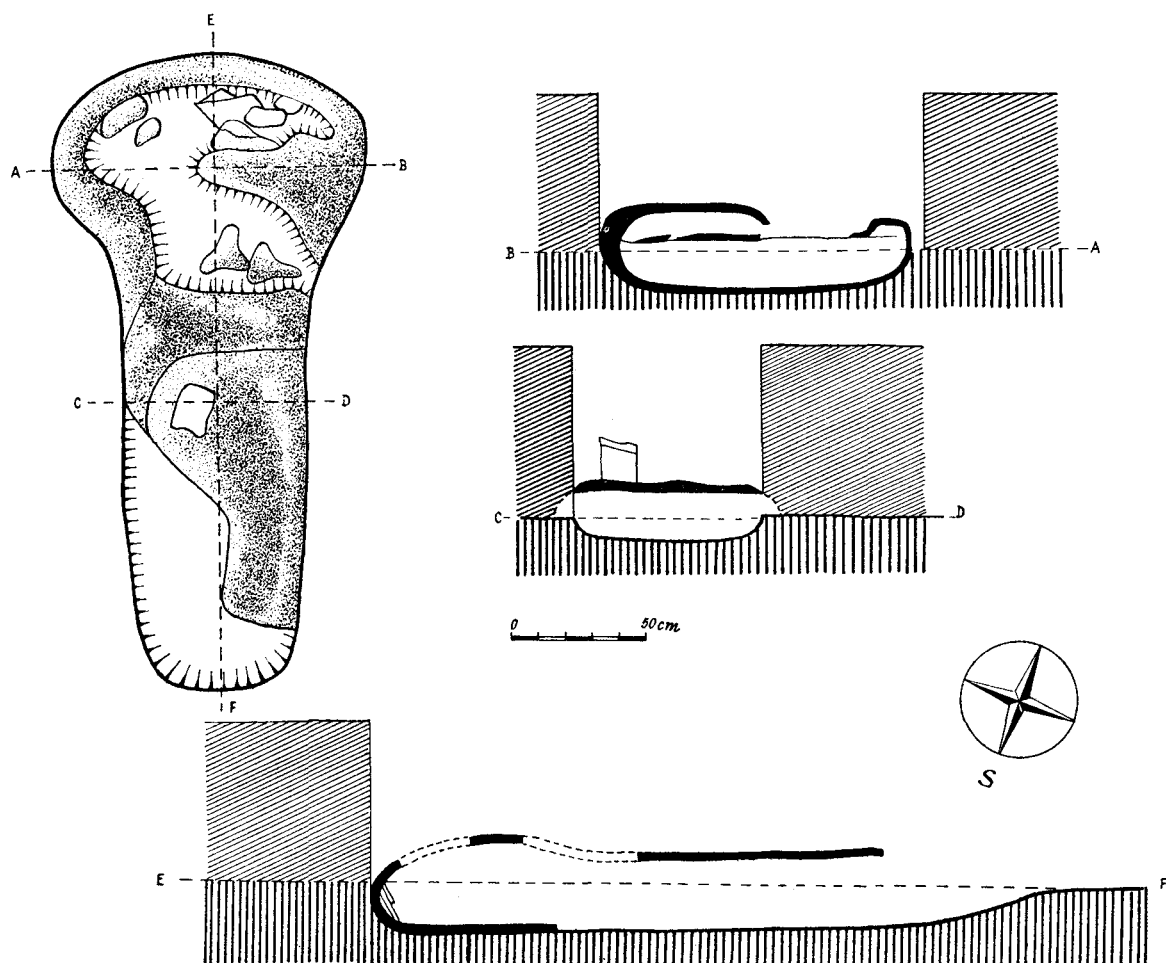
101. Friedrich CDBI. č. 55. s. 55.

102. Podle laskavého sdělení členů prehistorického semináře filosofické fakulty PU v Brně, kteří zde podnikli záchranný výzkum.

103. Archiv AÚ ČSAV, pob. v Brně, č. j. 587 a č. j. 403/58.

104. Poslední výzkum, prováděný referentem v roce 1960, zjistil výrobní a sídelní objekty pozdní doby hradištní.

středohradištní, zato však silnější druhotné osídlení z pozdně hradištní doby. Na nedaleko odtud se rozkládajícím rozsáhlém slovanském pohřebišti u Dolních Věstonic pochovávalo obyvatelstvo okolních zemědělských a pasteveckých sídlišť. Tak tomu bylo patrně i u Rajhradského hradiště s pohřebištem u výše položených Rebešovic nebo u výšinného hradiska „Staré Zámky“ (Brno-Líšeň), kde jsou hroby rovněž v předhradí. Zatímco na pokřesťanštěných centrech, jako byly „Valy“ u Mikulčic, Staré Město nebo Pohansko u Břeclavi, se pochovávalo okolo kostelů, pohřbívalo

Obr. 28. Pohansko u Nejdku. Laténská vyhřívací pec (obj. 4).

konservativní zemědělské obyvatelstvo podle pohanských zvyklostí dále na svých lužních a výšinných pohřebištech. Také z takových pozorování můžeme usuzovat na značnou odlišnost funkce jednotlivých velkomoravských opevnění, z nichž některé ve vrcholném stadiu vývoje Velkomoravského státu nabývají rázu velkých hospodářských a kultovních center s diferencovanou pokřesťanštěnou společností. Rovněž u zemědělského obyvatelstva, které sídlilo v okolí a z menší části uvnitř venkovských opevnění, lze v archeologických dokladech sledovat odraz sociálního rozvrstvení s rodovými a pohanskými přžitky.

Jak nález nejdecký, tak i 16 dalších hromadných nálezů železných výrobků z moravské oblasti a dolního Pomoraví, v nichž převažují zemědělské výrobní nástroje a nástroje k rozšiřování orné plochy, nelze považovat za společný majetek, ale za přímé vlastnictví jednotlivce nebo rodiny výše postavené zemědělské vrstvy. Ať jsou tyto sklady nalézány převážně na otevřených venkovských sídlištech (o jejich vzhledu nemáme ostatně dokonalou představu) nebo na venkovských hradištích, mohou být při srovnání s nálezy jednotlivých železných výrobků, uložených v obydlí patrně nemajetných zemědělců, dokladem příkré majetkové diferenciaci zemědělského obyvatel-

stva velkomoravské společnosti. Vlastnictví většího počtu výrobních nástrojů a vůbec výrobků ze železa představovalo patrně značný majetek, který mohla získat jen úzká vrstva zemědělců, jejichž postavení se mohlo přibližovat modernímu pojmu statkáře. Vycházíme-li totiž z předpokladu, že to byl majetek jednotlivce (případně jeho rodiny, která se způsobem bydlení nemusela ani odlišovat od nemajetných), musíme s vlastnictvím většího počtu oradel a jiných nástrojů nutně spojit i majetnictví příslušných potahů, dobytka, případně koní a jejich chovu, na což se vázal příslušný počet pracovních sil. Majitel — „statkář“ — mohl s nimi obdělávat pole (případně s kloučovníci rozšiřovat ornou plochu) nebo je mohl proti náhradě případně proti zadlužení se zapůjčovat těm, kteří měli půdu, ale nevlastnili potřebné nástroje. Otevřenou otázkou dalších výzkumů a jejich interpretace zůstává, zda u takových venkovských hradišť bude moci být výrazněji prokázán charakter statku. V hradištních ohradách byl patrně přechován dobytek a chovní koně pro potřebu vládnoucí vrstvy a družiníků, obývajících centra městského rázu. Majitel takového cenného skladu výrobních nástrojů, jiných výrobků ze železa, suroviny a zároveň platidla, „statkář“, mohl obývat výše popisované hradiště na lednickém ostrově. Jedině taková osoba nebo její rodinný příslušník mohl vlastnit v tomto prostředí vzácný předmět, skleněnou nádobku.

Dosavadní zjišťovací a záchranný výzkum „Pohanska“ u Nejdku na ostrově, tvořeném dvěma rameny řeky Dyje nemohl prozkoumat celou plochu opevnění a jeho okolí. Jeho výsledky však potvrdily vyslovený názor o rozličnosti funkcí jednotlivých velkomoravských hradišť a přinesly další doklady ke studiu sociálního rozvrstvení zemědělského obyvatelstva velkomoravské společnosti.

Recensovali Jaroslav Böhm a Bedřich Svoboda.

DIE ERFORSCHUNG DES GROSSMÄHRISCHEN BURGWALLES „POHANSKO“ BEI NEJDEK AUF DER LEDNICER INSEL

B. NOVOTNÝ

Bei der Gemeinde Nejdek im Bezirk von Břeclav (Lundenburg) teilt sich der Flusslauf der Thaja in zwei Arme, welche sich unweit von Lednice (Eisgrub) wieder vereinigen. Auf dieser Wasserteilung liegt der volkstümlich Pohansko (Heidenstatt) genannte Niederungs-Sumpfburgwall. Im Gemeindekataster existierte ebenfalls der Ortsname „Grätzl“ der deutschen Kolonisten, welcher eine etymologische Ableitung des slawischen „grad“ (d. i. Burg) ist. Das Innerareal des Burgwalles in der Form eines geschlossenen Hufeisens (die jetzige Ausdehnung misst 6,4 ha) ist von einem Wall und Graben umgeben. Dieses Gelände wurde vom Norden her durch den rechten Arm, vom Osten und Südosten her durch den linken Arm der Thaja geschützt. Gegen die ungeschützte Ost-Südostseite wurde ein System von Aussenbefestigungen in Form von zwei Gürteln von Aussenwällen (Abb. 1, 3) ausgebaut. Der umschanzte Aussenraum hatte eine Ausdehnung von ungefähr 23 ha. Die Vergleichung der heutigen Situation mit dem Stande vom Jahre 1826 (Indikationsskizze, Abb. 4) zeigt, dass die Erosionstätigkeit des mäandrierenden nördlichen Flussarmes nicht nur den ganzen Nordteil des inneren Walles, sondern auch einen Teil des Burgwallareals weg schwemmte. Die Innenfläche desselben war durch ausgedehnte Grabungen zweier Sandgruben gestört. Infolge von Regulierungen und anderen Vorkehrungen gegen Überschwemmungen wurde hier vom Archeologischen Institut ČSAV, Zweigstelle in Brno, eine Rettungs- und Sicherungsgrabung durchgeführt.

Der Burgwall liegt auf einem sogenannten „hrůd“, was nämlich eine volkstümliche Benennung für die niedrigen Hügel bedeutet, welche durch die Tätigkeit des Marchflusses und des Thajaflusses in deren Flussbereiche entstanden sind. So wie andere ähnliche Erhöhungen im jetzigen Inundationsgebiet dieser Flüsse, so war auch diese von Urzeiten an besiedelt. Die älteste hier durch die Erforschung festgestellte Besiedlung gehört der mährischen neolithischen bemalten Keramik. Weitere Funde lassen sich der Trichterbecherkultur zusprechen, welche in die Stufe Becher AB (z. B. Abb. 5 : 8) eingereiht werden kann.

Bei der Erforschung wurde ferner eine latènezeitliche Siedlung, nämlich eine Erzeugungsstelle aufgedeckt, zu der ein Wärmeofen (Abb. 28) gehörte, welcher aus einem ovalen Kern und einem rechtwinklig zu ihm situirten Tunnel bestand. Dieser Ofen war mit einem rotgebrannten Lehm ausgeschmiert und überwölbt. Innen lagen ausser Keramik-bruchstücken weiters auch Schmierlehmbröckchen und ein Teil eines irdenen Gewichtes in Scheibenform. Der grosse Ofen hatte eine unregelmässig längliche Form. Seinen Boden bildete eine Lehmplatte mit ausgehöhlten Kanälchen. Höher lag die eingestürzte in Lehmstücke zerfallene Wölbung, mit Abdrücken starker Ruten, sowie Bruchstücke latènezeitlicher Keramik. Eine andere teilweise aufgedeckte Grube mit einer Lehmplatte im Boden enthielt eine Menge von latènezeitlichen Keramikscherben (Abb. 10 : 1—7, 9 und 10). Im Fussboden der slawischen Behausung lag auch ein latènezeitlicher Anhänger. Bringt man die älteren Funde aus der Umgebung von Nejdek (Anm. 14, 15, 16) in Verbindung mit den aufgedeckten Erzeugungsobjekten, so erkennt man die Möglichkeit einer örtlichen Herstellung von bronzenen Zierketten u. dgl. Zum weiteren Kulturhorizont gehörten fünf Gruben und eine halbvertiefte Wohngrube mit slawischer Keramik vom Prager Typus. Diese Gruben zeichneten sich dadurch aus, dass über der Füllung des Objektes immer eine Schicht kleiner Steine lag. Ähnliche grössere Objekte hatten wir bei der unweiten Gemeinde Podivín (Kostel)¹⁹ und bei Dolní Věstonice²⁰ festgestellt. Diese einfachen Siedlungsobjekte unterscheiden sich merklich von der durchforschten halbvertieften Wohngrube mit abgerundeten Ecken und stufenartiger Vertiefung; die Wände der Wohngrube waren offenbar geflochten. In der Füllung dieses Objektes lagen Scherben slawischer Keramik vom Prager Typus und Bruchstücke der sogenn. barbarischen, mit Schwungbogenornament verzierten Keramik (Abb. 6 : 3, 6; Abb. 7). Neben dieser Behausung lag ein Schildbuckel (Abb. 12). Erst die fortzusetzenden Grabungen werden die Beziehung einfacherer Behausungen mit Feuerstätten, wo die Behausungsfüllung mit einer Humus- und Steinschicht (dieselbe rührt wahrscheinlich von der eingestürzten Überdachung her) überdeckt ist, zu dem vollkommeneren Typus der halbvertieften Wohngruben mit abgerundeten Ecken und Steinöfen, sowie die Frage ihres nacheinanderfolgenden oder gleichzeitigen Vorkommens lösen können.

Der mächtigste Siedlungshorizont wurde von der slawischen Besiedlung aus der Burgwallperiode gebildet. Die Analyse der Keramikscherben aus den slawischen Behausungen zeigte, dass diese Stelle in der älteren Burgwallperiode (II. Stufe d. i. 650—800 u. Z. der Mitteilung von J. Poulik nach)²¹ bewohnt wurde (Abb. 6 : 1, 4, 5, 7—10); ihre Analogien findet man in der unweitgelegenen Slawensiedlung von Poštorná bei Břeclav²⁴ und im ältesten Siedlungshorizont des ebenfalls verhältnismässig nahe gelegenen Burgwalles von Mikulčice.²⁵ Zum zweiten Horizont der slawischen Besiedlung in der Burgwallzeit (Ende des 8. und Anfang des 9. Jahrhunderts), mit dem offenbar die Entstehung der Befestigungen von „Pohansko“ bei Nejdek zusammenhängt, gehören die teilweise in die Erde vertieften Behausungen mit Steinöfen und mit der Keramik (Abb. 8 : 2, 4—6), welche typologisch mit den Funden des nahen Hügelgräberfeld bei Bulhary (Pulgram) verwandt ist (Abb. 21 : 2, 3, 3, und Abb. 22 : 1, 2)²⁷ und dem II. Horizont von Mikulčice entspricht.

Durch die Erforschung wurden vier grössere Hütten von ungefährrer Quadratform mit Steinöfen, die entweder in einer Ecke oder in der Mitte der rückwärtigen Wand der Stube stehen, und zwei kleine Hütten mit kleinen Steinöfen (Abb. 9) aufgedeckt. Durch diese Grabung wurde die Ansicht bestätigt, dass die zum Teil in die Erde

eingetieften Wohnstätten aus dem 9. Jahrhundert ein ausgereifterer Typus sind als die tiefen, manchmal auch lappenartig verzweigten Erdhütten aus dem 8. Jahrhundert. Im keramischen Inventar aus dem III. Horizont (Abb. 12) kommt gleichzeitig die Keramik der archaischen Herstellungsweise neben Gefässen, die mit einer vollkommeneren Technik erzeugt wurden, vor. Es gilt somit hier sowie an anderen Fundstellen die Erkenntnis⁶⁸, dass in der zweiten Hälfte des 9. Jahrhunderts und am Anfang des 10. Jahrhunderts eine Entfaltung der vollkommeneren Keramikerzeugungstechnik eintritt, von welcher eine bestimmte Zeit hindurch die überlebende veraltete Herstellungstechnik überdeckt wird. Zu dieser Zeit endet auch die ursprüngliche Funktion dieser Befestigung.

Einen bedeutungsvollen Fund bildet hier das Depot von Eisenerzeugnissen, die sich in der Behausungsfüllung (Abb. 14) befanden. Das Depot enthielt teils landwirtschaftliche Werkzeuge, z. B. eine Pflugschar, ein Pflugmesser, eine Sichel (Abb. 16, 17), teils Hacken (Abb. 15) und andere Holzbearbeitungswerkzeuge zum Aushöhlen sowie zur Hellung von Radaxenster (Abb. 17 : 4) und ein Schnitzzeisen (Abb. 27/2). Im Depot waren ferner ein Messer, ein Steigbügel, ein Eimerhalter und Bruchstücke von Eimerreifen enthalten. Schliesslich wurden darin 23 Stück hackenförmiger Zahlungsbarren (Abb. 18 und Abb. 19 : 1, 2, 5, 6) vorgefunden. Dieselben können mit Recht für eiserne Halbfabrikate, für ein Material gehalten werden, welches nicht nur zu einer weiteren Bearbeitung bestimmt war, sondern welches gleichzeitig auch als Zahlungsmittel diente. Ihre zwar hackenartige Form aber unfunktionelle Ausführung zeigen, dass sie von einem richtigen Werkzeug, von der Rodehacke abgeleitet sind. Schon diese Hacke selbst als ein in der älteren Periode der grossmährischen Gesellschaft hoch eingeschätztes Werkzeug musste einen bestimmten konstanten Tauschwert besitzen haben. Ihr Besitz war offenbar mit einer bestimmten Dienstbarkeit (wie z. B. mit dem Erlangen des gerodeten Boden bei der Erweiterung der Ackerfläche) bzw. ihr Ausleihen zu Rodungszwecken mit einer Verschuldung verbunden. Als Folge einer Entwicklung des Eisenhüttenwesens in der entwickelten Zeit der grossmährischen Gesellschaft wurde zu einem Tauschwertmesser überhaupt das Eisen, nämlich Eisenbarren, welche als ihr Entwicklungsresiduum ihre traditionelle, jedoch bereits funktionslose Hackenform weiter beibehielten. Die entwickelten spezialisierten Formen der Hacken aus dem Nejdeker Depot (Abb. 15 : 3, 4) kommen neben den typologisch älteren Erzeugnissen (z. B. Abb. 15 : 5, 6) im Gipfelstudium der Entwicklung des grossmährischen Schmiedwerks vor. Im Einklang mit den im Objekte gemeinsam mit dem Depot befindlichen fortgeschrittenen Formen der Pflugscharen und der Keramik (Abb. 20 : 3) kann die Vergrabung des Depot und gleichzeitig das Eingehen der Wohnstätte und des Burgwalles überhaupt irgendwann in die Zeit zu Ende des 9. beziehungsweise in den Beginn des 10. Jahrhunderts datiert werden.

Die landwirtschaftlichen Werkzeuge und die zum Roden und Fällen von Baumbeständen bestimmten Hacken entsprechen dem Gesamtcharakter des Burgwalles „Pohansko“ bei Nejdek als des Ortszentrums eines Landwirtschafts- und Weidelandgebietes. In 17 ähnlichen, im Flussgebiet der March und der Thaja (d. i. im grossmährischen Zentralgebiet) entdeckten Depots überwiegen ebenfalls die landwirtschaftlichen Herstellungs-Werkzeuge. Diese Depots gleichgültig ob sie in Hütten in den Burgwällen oder in landlichen Siedlungen vorkommen, können als Eigentum eines einzelnen Besitzers — eines Gutsherren und seiner Familie — betrachtet werden, der mit seinen Leuten den Ackerboden seiner Ländereien ausdehnte und Vieh als auch Pferde für den Bedarf der Grossfeudalen und ihrer Gefolgschaft züchtete. Vergleicht man diese reichen Depots mit den wenigen oder überwiegend einzeln vorkommenden Werkzeugfunden in anderen Wohnstätten, so gelangt man zur Ansicht, dass sie lediglich einem Angehörigen einer höheren landwirtschaftlichen Schicht, einem Hofbesitzer gehören konnten, der mit Hilfe von leibeigenen Personen seinen Boden bestellen konnte, beziehungsweise gegen Entgelt oder Schuldübernahme seine notwendigen Werkzeuge Leibeigener borgte, welche zwar ein Grundstück besaßen, aber keine Werkzeuge für seine Bebauung hatten. Ausschliesslich im Besitze eines solchen Angehörigen der höheren landwirtschaftlichen Schicht, eines Gutsbesitzers und seiner Familie, konnte sich ein ansonsten in diesem Milieu seltener Gegenstand, ein Glasgefäss (Abb. 27) befinden.

Die durch die Tätigkeit des Flusses hervorgerufene Beschädigung der Wälle der inneren Befestigung ermöglichte es, dass ihre Ausbaumart festgestellt werden konnte. Auf das ursprüngliche Terrain wurden da in einigen Schichten flache Steine ohne Verbindungsmittel trocken aufeinander aufgeschichtet. Ein solches Mauerwerk wechselte dreimal mit zusammengestampften Erdschichten. Die Mitte des Wallkörpers war mit einer Schicht von der Länge nach gelegten Balken durchgelegt (Abb. 20 : 4) mit einem Teil eines Balkenabdruckes in der Erde (Abb. 23, Abb. 24). Durch die Erforschung wurden jedoch keine Reste von Steinbauten oder Gräber innen im Burgwall selbst festgestellt. Dieser Umstand deutet darauf, dass die Begräbnisstelle sowohl für die Einwohner der Befestigung als auch offenbar für die Bewohner der umliegenden Dorfsiedlungen irgendwo abseits von der Wallburg lag, vielleicht an den Stellen, die von den deutschen Kolonisten „Totenkopfleiten“ genannt wurden. Während man in den grossmährischen christianisierten Burgwällen, welche einen Charakter von städtischen Zentren hatten (wie z. B. in Mikulčice), rings um die Kirchen herum bestattete, bezeugen die ausgedehnten Gräberfelder in der Nähe der Befestigungen landwirtschaftlichen Charakters (wie „Petrova louka“ bei Strachotín mit dem Gräberfeld bei Dolní Věstonice, der Burgwall von Rajhrad mit dem Gräberfeld bei Rebešovice und offenbar auch ein solches bei „Pohansko“ bei Nejdek), dass in ihrer Umgebung eine Dorfeinwohnerschaft siedelte, von welcher ihre heidnischen Bräuche eingehalten wurden. Diese Feststellung beweist eine ungleichmässige Christianisierung der grossmährischen Einwohnerschaft.

Die Rettungs- und Sicherungsgrabung der grossmährischen Befestigung „Pohansko“ bei Nejdek auf der Lednicher Insel bestätigte unsere Ansicht über die Funktionsverschiedenheit einzelner Burgwälle und sie erbrachte weitere Belege zum Studium der sozialen Differenzierung der landwirtschaftlichen Schicht der grossmährischen Gesellschaft.

Übersetzt von K. Turnwald.